

Ivan Milec

(*Slavonski Brod*)

ORGANIZIRANJE I DJELOVANJE JUGOSLAVENSKE RADIKALNO SELJAČKE DEMOKRACIJE U GRADU I KOTARU BROD NA SAVI DO OPĆINSKIH IZBORA 1933.

UDK 329(497.5 Slavonski Brod) "1933"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. 1. 2018.

U radu se na temelju arhivske građe i lokalnog tiska pokušava rekonstruirati proces formiranja režimske *Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije* / *Jugoslavenske nacionalne stranke* na području Broda na Savi i brodskog kotara. Na promatranom je području vidljiva izrazita heterogenost pristaša nove stranke, što od samog početka vodi do formiranja frakcija koje se međusobno bore za prevlast.

Ključne riječi: brodski kotar, Jugoslavenska radikalno seljačka demokracija, Jugoslavenska nacionalna stranka, Tomo Kovačević, Nikola Nikić

Uvod

U razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918. do 1929. postojao je velik broj političkih stranaka. Uvođenjem kraljevske diktature raspuštene su sve stranke te se režim najvećim dijelom oslanjao na kralju bliske i odane suradnike iz svih bivših stranaka, koji su kasnije činili i najveći dio članstva režimske Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije (JRSD-a, kasnije Jugoslavenske nacionalne stranke – JNS-a). Većina političkih stranaka historiografski je obrađena, što uvelike olakšava istraživanje i razumijevanje navedenog razdoblja. Stoga se može činiti čudnim kako o JRSD/JNS, kao stranci koja je obilježila politički život u razdoblju diktature, gotovo i nema sustavnijih istraživanja i radova. Postoji tek nekoliko radova Milice Bodrožić koji se bave JRSD-om, ali se u najvećoj mjeri fokusiraju na sam vrh stranke.¹ Nešto više o

¹ Milica Bodrožić, „Obrazovanje Jugoslavenske radikalno-seljačke demokratije (decembar 1931. – jul 1933. godine)“, *Istorijski glasnik*, 2-3 (1964), 39-95; Ista, „Zaoštravanje naci-

navedenoj stranci možemo vidjeti u monografiji Todora Stojkova,² o djelovanju opozicijskih stranaka u vrijeme diktature – u monografiji Ivane Dobrivojević,³ o državnoj represiji u vrijeme diktature – u djelu Ferde Čulinovića *Jugoslavija između dva rata*⁴ te u knjizi *Making Yugoslavs* Christiana Axboea Nielsena.⁵ U radu Krešimira Regana detaljnije je obrađeno djelovanje JNS-a u razdoblju Banovine Hrvatske, kada stranka pokušava djelovati među stanovništvom nezadovoljnim sporazumom Cvetković-Maček.⁶

Formiranje režimske stranke na području grada i kotara Brod na Savi u razdoblju od početka 1932. do jeseni 1933. godine obilježeno je postojanjem dviju frakcija koje se od početka bore za prevlast. Cilj je ovoga rada na temelju relevantne literature, arhivske građe i lokalnog tiska pokušati rekonstruirati proces organiziranja režimske stranke na području grada i kotara, detektirati nositelje režima, njihovu raniju stranačku pripadnost, unutarstranačke sukobe u novoj stranci te utjecaj disidenata Hrvatske seljačke stranke (dalje: HSS-a) okupljenih oko Nikole Nikića koji su prišli režimu. Kao važna pitanja nameću se i odnos viših funkcionara stranke prema lokalnim frakcijama te ima li na postojanje frakcija utjecaj i eventualni antagonizam selo-grad.

Problematikom političkih prilika u Brodu na Savi u razdoblju između dva svjetska rata bavilo se ili se još uvijek bavi nekoliko povjesničara. Tome svakako pridonosi i postojanje *Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, koja je nasljednica *Historijskog instituta Slavonije i Baranje* utemeljenog još 1960-ih godina. Zahvaljujući Dragiši Joviću i Mili Konjeviću, koji su se bavili problematikom radništva i komunista u međuratnom Brodu, to je područje relativno dobro istraženo.⁷ Djelovanje političkih stranaka i pojedinaca u gradu i kotaru Brod detaljnije je istraživano u novije vrijeme najviše kroz radove Suzane Leček, čiji je fokus interesa usmjeren na HSS kao stožernu stranku na ovom prostoru. Navedena se autorica

---

onalnog pitanja pod režimom jugoslovenske radikalno-seljačke demokratije, odnosno jugoslovenske nacionalne stranke“, *Vranjski glasnik* 29/30 (1996/7), 43-63; Ista, „Jugoslovenska nacionalna stranka pod vladom Bogoljuba Jevtića i Petomajski izbori 1935. godine“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 40 (1989), 141-169.

² Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*. (Beograd, 1969), 133-143, 275-280.

³ Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. (Beograd, 2006), 113.

⁴ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*. (Zagreb, 1961), 33-56.

⁵ Christian Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs – Identity in King Aleksandar's Yugoslavia* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2014), 213-221, 229-237.

⁶ Krešimir Regan, „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939-1941.“, *Kolo* 4 (2007).

⁷ Dragiša Jović i Mile Konjević, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu između dva svjetska rata* (Slavonski Brod, 1974).

bavi djelovanjem HSS-a nakon skupštinskih izbora 1935. godine,⁸ političkim događajima vezanim uz uspostavu Banovine Hrvatske,⁹ najistaknutijim HSS-ovcem u Brodu dr. Filipom Markotićem¹⁰ te problemom (ne)funkcioniranja samouprave u Slavonskom Brodu između 1918. i 1941. godine.¹¹

Kao što je vidljivo, djelovanje HSS-a u brodskom kotaru relativno je dobro istraženo, što se ne može reći za ostale stranke. Tako i sukob unutar JRSD-a/JNS-a u brodskom kotaru, kojim se ovaj rad bavi, spominju tek usputno Zdravko Dizdar u radu o četničkim udruženjima,¹² Mile Konjević u radu o građanskim strankama¹³ i Dragiša Jović u radu o Sibirskim žrtvama.¹⁴

Arhivski izvori o navedenoj problematici sačuvani su u nekoliko različitih fondova *Hrvatskog državnog arhiva* u Zagrebu. To se prije svega odnosi na fondove nastale djelovanjem institucija Savske banovine. Tako su od velike koristi bili fondovi *Upravnog odjeljenja* (HR HDA 144) i *Odjeljenja za državnu zaštitu* (HR HDA 145), u kojima se nalazi velik broj dopisa predstojništva gradske policije u Brodu i brodskog kotarskog načelstva. Važan je i fond *Okružnog inspektorata u Osijeku* (HR HDA 180), koji je djelovao u razdoblju od 1929. do 1934. godine. Nezaobilazne zbirke dokumenata za istraživanje međuratnog razdoblja svakako su i *Grupe*, nastale u nekadašnjem *Institutu za historiju radničkog pokreta* u Zagrebu. Kroz rad sam najviše koristio zbirku *Politička situacija* (HR HDA 1363, bivša Grupa XXI), u kojoj su prikupljeni dokumenti vezani uz pojedine političke događaje, ali i mjesečni izvještaji raznih nižih instanci upućeni banskoj upravi. U manjoj sam mjeri koristio i zbirke *Građanske stranke i društva* (HR HDA 1353, bivša Grupa VI) i *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji* (HR HDA 1364, bivša Grupa XXIII). Dijelom sam koristio i fond *Gradskog poglavarstva Slavonski Brod*, koji se nalazi u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu.

⁸ Suzana Leček, „Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru (1935-1938)“, *Scrinia Slavonica* 4 (2004), 288-346.

⁹ Suzana Leček, „Slavonski Brod i uspostava Banovine Hrvatske 1939.“, *Scrinia Slavonica* 5 (2005), 229-253.

¹⁰ Suzana Leček, „Brodski odvjetnik Filip Markotić – ‘desni’ HSS-ovac?“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006), 402-447.

¹¹ Suzana Leček, „Izbor ili imenovanje – problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2013), 9-33.

¹² Zdravko Dizdar, „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području slavonskobrodskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002), 75-116.

¹³ Mile Konjević, „O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929-1941.“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 13 (1976), 167-208.

¹⁴ Dragiša Jović, „Pobuna seljaka u okolici Slavenskog Broda februara 1935. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 9 (1972), 157-208.

Osim arhivske građe u radu sam se koristio i lokalnim tiskom koji je izlazio u Brodu. Najveći dio novina izlazio je relativno kratko, u tek nekoliko brojeva, i u uredništvima su uglavnom bili isti ljudi. Iznimka su tek *Brodsko-tribuna*, *Jugoslavenska sloga* i *Brodске novine*.¹⁵

Brod na Savi i brodski kotar

Grad Brod na Savi (od 1934. godine Slavonski Brod) prema popisu iz 1921. godine imao je 10.263 stanovnika te je u razdoblju do 1931. godine došlo do značajnog porasta stanovništva na 13.776.¹⁶ U socijalnoj strukturi stanovništva dominiraju radnici, kojih ima 2550, a dodaju li se tom broju i sluge, šegrti, nadničari i kućna služinčad, dolazimo do broja od 3866 stanovnika. Kada se tome broju dodaju namještenici i činovnici, kao i osobe uzdržavane od radnika, može se reći kako dvije trećine stanovnika živi od „radničkih zarada“ te je Brod po svojoj socijalnoj strukturi „radnički grad“.¹⁷ Brodski je kotar u promatranom razdoblju administrativno podijeljen na 18 općina (Andrijevc, Bebrina, Beravci, Brodski Drenovac, Brodski Stupnik, Brodski Varoš, Garčin, Kaniža, Klakar, Lužani, Oriovac, Podcrkavlje, Podvinje, Sibirj, Slavonski Kobaš, Svilaj, Trnjani i Velika Kopanica), u kojima je prema popisu iz 1931. godine živjelo ukupno 52.863 stanovnika.¹⁸ Prema socijalnoj strukturi, najveći broj stanovnika brodskog kotara bavi se poljoprivredom, dok je tek oko 1500 radnika, a uz nadničare, trgovce i činovnike udio nepoljoprivrednog stanovništva je ispod 10%.¹⁹ Prema vjerskoj strukturi, na području brodskog kotara živjelo je 45.274 katolika, 5309 pravoslavaca te 2280 pripadnika drugih vjeroispovijesti. U gradu Brodu živjelo je 10.738 katolika, 1824 pravoslavca, 462 Židova te 752 ostalih.²⁰ Prema nacionalnom sastavu, Hrvati su u svim općinama i gradu Brodu činili većinu. Brod i brodski kotar ubrajali su se u razvijenija područja Hrvatske, što se može vidjeti i iz podatka o samo

¹⁵ Stjepan Blažanović, „Stoljeće brodskog novinstva“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 2000), 457-476.

¹⁶ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine* (Sarajevo, 1932), 274-275; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga I (Beograd, 1937), 84.

¹⁷ Jović i Konjević, *Radnički pokret, 195-196*; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga IV (Sarajevo, 1940), 206-207.

¹⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga I, 84.

¹⁹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga IV, 206-207; Jović i Konjević, *Radnički pokret, 196-197*.

²⁰ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II (Beograd, 1938), 84.

17 % nepismenih stanovnika, što je dodatno smanjivano HSS-ovim akcijama opismenjivanja.²¹

Izbori na brodskom području u razdoblju Kraljevine SHS

Do uvođenja diktature u Kraljevini SHS četiri su puta održavani skupštinski izbori. Brodski je kotar bio u sklopu požeškog izbornog okruga. Na navedenim je izborima uvijek apsolutnu većinu glasova i mandata u skupštini dobivao H(R/P)SS. Kao istaknuti predstavnici te stranke iz brodskog kotara i birani zastupnici izdvajali su se: Andrija Tulčić, Ivan Čaldarević, Ilija Martinović, Stjepan Klaić, Nikola Nikić, Tomo Kovačević i Filip Markotić, u najvećoj mjeri važni lokalni političari i u razdoblju diktature.²²

U razdoblju Kraljevine SHS Brodom na Savi upravljalo je čak sedam gradonačelnika. Od njih sedam samo su trojica, Stjepan Bubić, Vjekoslav Tauchman i Dane Prpić, stvarno izabrani nakon izbora za gradsko zastupstvo dok su ostala četvorica imenovana od više instance kao povjerenici. Potrebno je napomenuti kako je od trojice izabranih tek prvi, Bubić, odradio puni mandat od četiri godine (1920.-1924.), dok je drugoj dvojici mandat trajao manje od godinu dana. Stoga možemo reći kako se gradom Brodom od 1924. godine do uvođenja diktature najvećim dijelom upravljalo izvanrednim mjerama.²³ Nakon redovnih izbora za gradsko zastupstvo održanih 1924. godine izvanredni su izbori održavani svake sljedeće godine sve do 1928. Najznačajnije političke opcije bile su HSS, Hrvatska zajednica (HZ), Demokratska stranka (DS), Narodna radikalna stranka (NRS) te razne radničke liste koje su, nakon zabrane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), redovito izlazile na izbore pod raznim imenima. Radničke su liste nakon uvjerljive pobjede 1920. godine i na svim sljedećim izborima ostvarivale respektabilne rezultate, što možemo povezati s ranije spomenutom socijalnom strukturom stanovništva.²⁴

Važan događaj za političke prilike na promatranom području bio je izlazak grupe HSS-ovih zastupnika iz stranke 1926. godine. Glavni čovjek navedene grupacije bio je ministar Nikola Nikić, inače najistaknutiji brodski

²¹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine*, knjiga III (Beograd, 1938), 77; Dizdar, „Osnivanje i djelatnost“, 76-77.

²² Više o skupštinskim izborima u brodskom kotaru: Mato Artuković, „Parlamentarni izbori u Brodu 1848.-1990.“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 2000), 309-339; Ivan Milec, *Političke prilike u gradu i kotaru Slavonski Brod 1929-1939.*, neobjavljeni diplomski rad (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016), 8-11.

²³ Leček, „Izbor ili imenovanje“, 21-22.

²⁴ Više o lokalnim izborima u gradu i kotaru Brod na Savi: Milec, *Političke prilike*, 12-16.

HSS-ovac, a uz njega su stali svi izabrani poslanici iz brodskog kotara.²⁵ To je dovelo do raskola u gradskoj i kotarskoj organizaciji HSS-a i posljedično do političke nestabilnosti i nemogućnosti formiranja stabilne gradske vlasti. Na zadnje izbore za gradsko zastupstvo u siječnju 1928. godine izašlo je ukupno 2028 birača, najviše glasova dobila je lista Seljačko-demokratske koalicije (SDK-a), 726, dok je Građanski blok²⁶ dobio 542 glasa. Od 24 mjesta u gradskom zastupstvu HSS je dobio 9, Građanski blok 6, radnici 5, radikali 3 i židovska lista 1 mjesto. Gradski zastupnici komunisti prihvatili su poziv HSS-a na suradnju, ne želeći ponovno uvođenje komesarijata.²⁷ Za gradonačelnika je na sjednici 5. veljače tajnim glasovanjem izabran HSS-ov Dane Prpić.²⁸ Pritisci na gradsko zastupstvo i Prpića kreću već u jesen 1928. godine. Pokušaj brodske delegacije da u ministarstvu u Beogradu dokaže svoju lojalnost i tako ostane na funkcijama nije uspjela, već se otvoreno poručilo da se „Prpić mora povući jer je komunistički natrušen“. Tri dana prije uvođenja diktature, 3. siječnja 1929. godine, zbog „pristranog i nekorektnog postupka“ raspušteno je i cijelo gradsko zastupstvo.²⁹

Od uspostave diktature kralja Aleksandra do Oktroiranog ustava

Politička kriza nakon smrti Stjepana Radića dodatno je zakomplicirala političke odnose u Kraljevini SHS, što je dovelo do ostavke vlade Antona Korošeca, nakon čega je kralju bio otvoren put za realizaciju svojih planova. Kako bi ostvario privid pokušaja rješavanja parlamentarnim putem, sazvao je nove konzultacije političkih stranka, čime je htio pokazati kako su navedene stranke nesposobne za bilo kakav sporazum.³⁰ Svojim proglašom 6. siječnja 1929. godine kralj je teret krivnje za situaciju u kojoj se država nalazi prebacio na parlament i političke stranke te ih, uz obrazloženje da nema potrebe za posrednikom između kralja i naroda, ukinuo i zabranio kao štetne za državu i narod.³¹ Reakcije hrvatskog tiska i najvažnijih predstavnika političkih stranaka u samom su početku bile uglavnom pozitivne prema kraljevom činu.

²⁵ O Nikićevoj frakciji u Brodu: Dragiša Jović, „Politički odnosi u Slavanskom Brodu srpanj 1925 – 1927.“ *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 254-279.

²⁶ Činili su ga *nikićevci*, federalisti i demokrati.

²⁷ Jović i Konjević, *Radnički pokret*, 151.

²⁸ Hrvatska (dalje: HR), Državni Arhiv u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod (dalje: DASB), fond 6, Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod (dalje: GPSB), kutija 157, Zapisnici 1915-1928., Zapisnik Gradskog poglavarstva Slavonski Brod, 5. veljače 1928.

²⁹ Leček, „Izbor ili imenovanje“, 24.

³⁰ Ljubo Boban, „Iz historije odnosa između VI. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi do oktroiranog Ustava od 3. IX 1931.)“, *Historijski zbornik* 18 (1965), 62.

³¹ Tihomir Cipek, *Nacija, diktature, Europa* (Zagreb, 2015), 87.

Najpoznatija je ostala izjava Vlatka Mačeka o „raskopčanom lajbeku“.³² Razočaranje je nastupilo vrlo brzo, kada je postalo jasno da se umjesto hrvatskog prijedloga o federaciji ide u suprotnom smjeru, prema centralizaciji i propagiranju unitarnog jugoslavenstva. Zabranjene su sve „plemenske posebnosti“ te je država u jesen 1929. godine preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Kao jamac nove jedinstvene nacije predstavljani je kralj Aleksandar, „graditelj jugoslavenskog jedinstva, vojnik i vojskovođa“.³³ Nositelji kraljevske diktature u najvećoj su mjeri bili predstavnici „dvorske kamarile“, činovničkog aparata te policije, vojske i žandarmerije. Potporu režimu pružili su i predstavnici krupnog kapitala kojima je u interesu bilo neometano poslovanje. Podršku je diktatorski režim imao i od dijela bivših političara, ponajviše iz redova radikala i demokrata, a u određenoj mjeri i slovenskih i muslimanskih političara.³⁴ Od istaknutijih hrvatskih predstavnika, režimu su pristupili predstavnici krupnog kapitala Stanko Švrljuga, Želimir Mažuranić i Oton Frangeš te još neki političari, od kojih je najpoznatiji Mate Drinković.³⁵ Nakon atentata na direktora *Jugoštampe* Tonija Schlegela koji su izvršila dvojica pripadnika pravaške mladeži, stanje se dodatno zaoštrilo. Posredovanjem Ivana Meštrovića u audijenciju kralju došao je Svetozar Rittig, koji dogovara dolazak poklonstvene deputacije iz Hrvatske kako bi se pokazalo kralju da Hrvatska i Hrvati nisu protiv države.³⁶ Postoje naznake da je u proljeće 1930. godine režim vodio pregovore s nekolicinom bivših HSS-ovaca oko njihovog ulaska u vladu. Neki od njih su to uvjetovali puštanjem Mačeka iz zatvora, amnestijom političkih emigranata te preuređenjem države na federalnom principu.³⁷ Čini se da pregovori nisu u potpunosti uspjeli, no u rekonstrukciji vlade novim su ministrima postali bivši HSS-ovci Stanko Šibenik, Mirko Najdorfer, Nikola Preka i Ivan Švegl.³⁸

Za prostor Hrvatske značajan je bio prilazak režimu Dragutina (Karla) Kovačevića, seljaka iz Jazavice kod Novske i jednog od bivših potpred-

³² Ljubomir Antić, „Prve reakcije u Hrvatskoj na zavođenje diktature kralja Aleksandra“, u: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja u Zagrebu*, ur. Tomislav Jonjić, Zlatko Matijević (Zagreb, 2009), 136-138.

³³ Cipek, *Nacija*, 88-89.

³⁴ Cipek, *Nacija*, 89-91.

³⁵ Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, II (Zagreb, 1993), 14-15, Stojkov, *Opozicija*, 74-75.

³⁶ Ljubomir Antić, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 15 (1982), br.,1, 211-215.

³⁷ Boban, „Iz historije“, 75. Maček je kasnije oslobođen optužbi i pušten na slobodu.

³⁸ Boban, „Iz historije“, 75; „Rekonstrukcija kraljevske vlade“, *Jutarnji list*, god. XIX, br. 6570, 20. svibnja 1930; „Značenje rekonstrukcije kraljevske vlade“, *Jutarnji list*, god. XIX, br. 6573, 23. svibnja 1930; „Ulazak četvorice bivših radićevaca u vladu“, *Politika*, god. XXVII, br. 7916, 21. svibnja 1930.

sjednika HSS-a. Čini se da je on režimu prišao vrlo brzo nakon uhićenja Mačeka, te je plan očito bio da se oko njega okupi što više njegovih bivših stranačkih kolega, čime bi se iznutra razbio HSS oko Mačeka.³⁹ Tako je u vrijeme početka sudskog procesa protiv Mačeka organizirana poklonstvena deputacija hrvatskih seljaka koju su predvodili Kovačević i gradonačelnik Nove Gradiške Andrija Berić.⁴⁰ Već polovicom 1930. godine dolazi do prvih pokušaja stvaranja snažnije podrške režimu među jugoslavenski orijentiranim dijelom stanovništva. Predsjednik vlade Petar Živković intenzivno je obilazio banovine, nastojeći sondirati zainteresiranost pojedinih dijelova društva za priklanjanje režimu. Isto su činili i mnogi drugi predstavnici bivših stranaka koji su prišli režimu i zauzeli istaknute pozicije u vlasti.⁴¹ Tako je i Karlo Kovačević krenuo u organiziranje sastanaka i skupova po Slavoniji, na kojima se doista i okupio stanovit broj bivših HSS-ovaca i ranijih HSS-ovih otpadnika. Vrhunac kampanje Karla Kovačevića bilo je organiziranje „veličanstvenog seljačkog skupa“ u Zagrebu koji je zakazan za 8. prosinca 1930. godine. Policijski izvori govore o „grandioznoj seljačkoj skupštini“ na koju je, prema njihovim procjenama, iz raznih krajeva države organiziranim vlakovima došlo oko 93.000 ljudi, dok je zajedno s ljudima iz okolice Zagreba i samim građanima „prisustvovalo najmanje 130.000 duša“.⁴² O skupštini tisak donosi različite brojeve, koji se kreću između sto i dvjesto tisuća ljudi, što je ipak teško za povjerovati.⁴³ Na skupštini se „manifestiralo kralju i državnom jedinstvu“, dok su poimence kritizirani članovi HSS-a koji su se odbijali prikloniti režimu, te je položena „javna zakletva odanosti mudrom i ljubljenom kralju“.⁴⁴ U letku zaplijenjenom u brodskom kotaru navodi se kako je Kovačevićev zbor doživio potpuni fujasko jer se okupilo tek oko osam tisuća seljaka iz Srbije i oko dvije tisuće iz Slovenije.⁴⁵ Brodski kotarski načelnik u

³⁹ Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs*, 139-145.

⁴⁰ Boban, „Iz historije“, 73-74; „Doček poklonstvene deputacije Karla Kovačevića i drugova“, *Jutarnji list*, god. XIX, br. 6543, 23. travnja 1930; „Velika deputacija hrvatskih seljaka kod Nj. V. Kralja“, *Politika*, god. XXVII, br. 7889, 23. travnja 1930.

⁴¹ Bodrožić, „Obrazovanje“, 42-43.

⁴² HR, HDA, f. 144, Savska banovina Upravno odjeljenje (dalje SB UO), kut. 64, inv. br. 32576/II POV – 1930. Dopis Uprave policije Zagreb Ministarstvu unutarnjih poslova ODZ, 24.504/Prs.1930, 8. prosinca 1930.

⁴³ „Seljačka skupština u Zagrebu“, *Jutarnji list*, god. XIX, br. 6772, 9. rujna 1930; „Narodno oduševljenje u Zagrebu“, *Narodni glasnik*, god. I, br. 3, 13. prosinca 1931; „Nakon veličanstvene skupštine hrvatskih seljaka u Zagrebu“, *Brodsko tribuna*, god. I, br. 35, 13. prosinca 1930.

⁴⁴ Tuđman, *Hrvatska*, II, 52-53.

⁴⁵ HR, HDA, f. 1363, Politička situacija (dalje: PS), inv. br. 2233, Predstojništvo gradske policije Slavonski Brod (dalje PGP SB) Okružnom inspektoratu Osijek (dalje: OIO), Broj 82. Pov.1931, 26. siječnja 1931.

svom izvješću navodi da je skupu u Zagrebu prisustvovalo oko 5000 seljaka s područja brodskog kotara.⁴⁶

Namjera je režima bila oko Karla Kovačevića stvoriti režimski seljački pokret u koji se trebalo uključiti što veći broj pristaša HSS-a, čime se htjelo smanjiti utjecaj vodstva bivšeg HSS-a okupljenog oko Mačeka na hrvatsko seljaštvo. Zagrebački je skup također trebao pokazati kako novi režim uživa široku potporu u narodu te kako su bivše stranke izgubile utjecaj. U organizaciju skupa aktivno je bio uključen i brodski političar Tomo Kovačević, bivši narodni zastupnik HSS-a i disident, koji je bio i jedan od govornika na skupu.⁴⁷ Dobra suradnja dvojice političara nastavit će se i u narednom razdoblju te će Karlo Kovačević povremeno indirektno biti uključen i u proces formiranja režimske stranke na brodskom području.

Grad Brod na Savi i brodski kotar u vrijeme diktature

Budući da je tri dana prije raspušteno gradsko vijeće, proglašenje diktature zateklo je Brod na Savi bez vlasti. Na dan proglašenja diktature izmijenjen je i *Zakon o općinama i oblasnim samoupravama*, kojim su razriješene sve gradske i seoske općine te se umjesto njih imenuju nove.⁴⁸ Gradom je kao povjerenik prvih mjesec dana upravljao Vjekoslav Tauchman, bivši gradonačelnik iz redova HSS-a, koji je u međuvremenu prišao Nikiću.⁴⁹ U vrijeme diktature profunkcionirao je novi model postavljanja gradske uprave. Tako je ministar unutarnjih poslova preko velikog župana ili bana imenovao vijeće i gradonačelnika. Prvi imenovani brodski gradonačelnik bio je Vendelin Džanešić, postavljen 5. veljače 1929. godine.⁵⁰ U kasnijem izvješću Okružnog inspektorata Osijek, napravljenom kod promjene gradskog zastupstva 1932. godine, navedeno je kako su gotovo svi gradski zastupnici 1929. godine došli po prijedlogu, tada *alfe i omege* brodske politike, Nikole Nikića.⁵¹

Promjene zakona koje su uslijedile odmah pri proglašenju diktature ukinule su samoupravu na svim razinama. Na prijedlog ministarstva stare su općinske uprave obavljale tekuće poslove do imenovanja novih, uz uvjet da

⁴⁶ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 67, bez inv. br., Dvomjesečni izvještaj Sreskog načelstva Slavonski Brod (dalje: SN SB) o stanju javne uprave za studeni i prosinac 1930., 1787 Pov./1930, 31. prosinca 1930.

⁴⁷ „Seljačka skupština u Zagrebu“, *Jutarnji list*, god. XIX, br. 6772, 9. rujna 1930.

⁴⁸ Leček, „Izbor ili imenovanje“, 27.

⁴⁹ Jović, „Politički odnosi“, 254-279.

⁵⁰ Leček, „Izbor ili imenovanje“, 24.

⁵¹ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 180, inv. br.893, OIO Kraljevskoj banskoj upravi (dalje: KBU) Odjeljak državne zaštite (dalje: ODZ), Broj: 802-1932-Pov., 22. svibnja 1932.

svaki odbornik položi zakletvu vladaru.⁵² Stari načelnici i odbori ostavljeni su na dužnosti dok se „ne riješe krupni problemi“, a vidljivije su smjene državne vlasti naredile tek u ožujku 1929. godine. Kotarski su načelnici do sredine travnja napravili elaborate s prijedlozima konkretnih smjena u općinama. U nekim su općinama odbori ostavljeni uz uvjet da se striktno bave komunalnim problemima i politiku ostave po strani, dok su kotarski načelnici imali zadatak pronaći osobe bliske režimu koje uz to uživaju i neki ugled u narodu.⁵³ Od sredine 1929. godine vidljivo je jačanje pritiska SDK-a na općinske odbore, u kojima su sjedile njihove pristaše, da daju ostavke. Značajnije su ostavke vidljive nakon tih apela, te se sa sigurnošću može reći kako su u odborima češće ostajali radikali i demokrati od pristaša HSS-a i SDS-a.⁵⁴ Od ukupno 18 općina u brodskom kotaru, tek su tri bivša načelnika ostala na svojim funkcijama, dok je ostalih 15 zamijenjeno. Iz kraćih biografija novih načelnika, kao i kasnijeg političkog djelovanja, može se zaključiti kako je u njihovu imenovanju veliku ulogu odigrao sam Nikola Nikić.⁵⁵

Uspostavom diktature režim je postao svjestan potrebe teritorijalne reorganizacije države. Tako je 3. listopada 1929. godine država podijeljena na ukupno devet banovina: Dravsku, Savsku, Primorsku, Moravsku, Vrbasku, Vardarsku, Dunavsku, Drinsku i Zetsku. Brodski je kotar uključen u sastav Savske banovine, na čijem je čelu bio ban dr. Josip Šilović. Savska se banovina sastojala od bivše Zagrebačke, Osječke i Primorsko-krajiške oblasti te se u 90 % poklapala s teritorijem bivše Banske Hrvatske. Teritorijalnih promjena bilo je tijekom 1931. godine, kada su pojedine općine izdvojene i pripojene Dravskoj ili Vrbaskoj banovini, dok je najveći dobitak bilo priključivanje kotara Vinkovci, Vukovar i Županja Savskoj banovini. U takvim je granicama Savska banovina ostala do uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine.⁵⁶

Kao najvažnije savjetodavno tijelo u banovinama ustrojeno je Bansko vijeće. Zakonom je propisano kako svaki kotar imenuje jednog banskog vijećnika, dok gradovi ovisno o broju stanovnika daju do četiri vijećnika.⁵⁷ Banski su vijećnici trebali biti poveznica banovine s narodom, agitirati u narodu, sudjelovati na javnim manifestacijama i propagirati državnu ideologiju.⁵⁸

⁵² Stipica Grgić, „Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature“, Časopis za suvremenu povijest 1 (2013), 91-93.

⁵³ Stipica Grgić, *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.) – između državnog centralizma i supsidijarnosti*, neobjavljena doktorska disertacija (Zagreb: Hrvatski studiji, 2014), 483-484.

⁵⁴ Grgić, „Općinske uprave“, 100.

⁵⁵ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 27, inv. br. 7787, Dopis SN SB KBU ODZ, 232 Pov./1930., 2. ožujka 1930.

⁵⁶ Grgić, *Uprava*, 150-152.

⁵⁷ Grgić, *Uprava*, 234-236.

⁵⁸ Grgić, *Uprava*, 248.

Kraljevska je banska uprava u travnju 1930. godine kotarskim načelstvima i predstojništvima gradskih policija poslala okružnicu u kojoj od njih traži da predlože imena kandidata za Bansko vijeće. Od predloženih su imena za banske vijećnike izabrani Tomo Kovačević za kotar i Đuro Šimić za grad Brod na Savi.⁵⁹

Budući da su na oba mjesta imenovani njegovi najbliži suradnici, teško se oteti dojmu kako je i pri ovom imenovanju najveći utjecaj imao Nikić. Tomu Kovačevića možemo smatrati dosta agilnim i aktivnim političarom, tako da je i na funkciji banskog vijećnika vrlo brzo počeo s aktivnostima. U rujnu je organizirao sastanak „uglednih privrednika“ grada Broda i brodskog kotara s ciljem razgovora o poboljšanju ekonomskih prilika. Okupilo se oko sto pedeset obrtnika i poljoprivrednika, kojima je Kovačević govorio o političkim prilikama te ih pozvao da se za sve probleme i potrebe na selima jave njemu ili banskom vijećniku Šimiću, kako bi mogli „otpremiti nadležnima“.⁶⁰

U drugoj polovici 1930. godine predsjednik vlade i ministri organizirali su velik broj skupova po banovinama, što nije zaobišlo niti Brod na Savi. Tako su u grad 22. studenog 1930. došli ministri Juraj Demetrović, Mirko Najdorfer, Filip Trifunović i Laza Radivojević. Na željezničkom ih je kolodvoru dočekao gradonačelnik Djanešić, s gradskim zastupstvom, a novine izvještavaju i o nekoliko tisuća okupljenih građana. Pozdravni je govor održao Djanešić, a nakon njega okupljenima se obratio i Najdorfer. Svečanost je nastavljena u *Hrvatskom domu*, gdje se okupila *krema* brodske politike i gospodarstva. Prigodne su govore održali svi ministri, kao i predstavnici bivših političkih stranaka koji su pristupili režimu, predstavnici poduzetnika, obrtnika, trgovaca i radnika, koji su ukazali na probleme s kojima se susreću građani brodskog kotara. Zajedničko svim govornicima bilo je kritiziranje bivših političkih stranaka i odavanje počasti kralju za njegovo „historijsko djelo“.⁶¹

Karlo Kovačević nastavio je organizirati zborove tražeći od bivših simpatizera svoje stranke podršku za novi režim. Jedan od takvih zborova održao je i u Brodu na Savi 14. lipnja 1931. godine. U pripremi navedene manifestacije najvažniju su ulogu imali Nikola Nikić i banski vijećnici Tomo Kovačević i Đuro Šimić.⁶² Zbor je održan u nedjelju 14. lipnja s početkom u 10 sati.

⁵⁹ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut 47, bez inv. br., Iskaz OIO KBU UO o novopostavljenim banskim vijećnicima, 517 Pov.-1930., 17. srpnja 1930.

⁶⁰ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 57, bez. inv. br., Dopis PGP SB KBU ODZ, 6883.1930., 22. rujna 1930.

⁶¹ „Brod je oduševljeno pozdravio saradnike Jugoslavenskog Kralja“, *Posavska štampa*, god. II, br. 48, 29. studenog 1930; „Ministri Kraljevske vlade u Slav. Brodu“, *Narodni glasnik*, god. I, br. 1, 23. studenog 1930.

⁶² HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 387, Izvještaj PGP SB KBU ODZ, 597.Pov.1931, 1. lipnja 1931.

Kotarski načelnik u svom izvještaju navodi kako se okupilo između 3000 i 3500 ljudi, ponajviše seljaka iz brodskog kotara, a bio je prisutan i „stanoviti broj građana i oko 80 seljaka iz Bosne“. Također se navodi kako su iz okolnih sela dolazile „povorke seljaka s glazbom i državnim zastavama“. ⁶³ Prema izvještaju gradske policije, na zboru se okupilo oko 3000 ljudi, najviše seljaka iz brodskog i derventskog kotara te građana Broda, koji su svoj grad okitili državnim zastavama. Skup je otvorio Ivan Čaldarević, bivši poslanik HSS-a, koji je pročitao telegram upućen vladaru, predsjedniku vlade i banu Savske banovine te pozdravio glavnog gosta, Karla Kovačevića. Nakon njega se izmijenilo nekoliko govornika, a svi su pozdravili kraljev akt od 6. siječnja, izrazili odanost kralju i državi te osudili „rad narodnih izroda“. ⁶⁴ O istom zboru u svom prvom broju piše i *Brodsko novo doba*, čiji novinar pak navodi kako se seljaka iz okolice okupilo puno manje no što se očekivalo, ⁶⁵ dok *Brodsko tribuna* ne precizira broj okupljenih, već samo navodi govornike te donosi tekst rezolucije koju su „okupljeni građani“ usvojili. ⁶⁶

Skupštinski izbori 1931. u gradu i kotaru Brod

Već je u ljeto 1931. godine počelo širenje glasina o povratku na ustavnost i restauraciji parlamentarnog života. Kralj Aleksandar osobno je vodio razgovore s najistaknutijim predstavnicima bivših stranaka, ne bi li ih zajedno s disidentima koji su već pristupili režimu čvršće vezao uz dvor. ⁶⁷ Širom zemlje održavaju se konferencije i zborovi raznih režimskih funkcionara (ministara, banova, kotarskih načelnika). Ujedno se i sondira teren za eventualno formiranje općejugoslavenske stranke u koju bi trebali ući svi zainteresirani za „jedinственu otadžbinu“. ⁶⁸ Kraljev neuspjeh oko dogovora sa stranačkim prvacima rezultirao je prolongiranjem plana o osnivanju stranke za vrijeme nakon izbora. Da sve nije išlo po planu govori i činjenica kako nije došlo do kraljeve proklamacije novog ustava, iako su postojale naznake da bi do toga moglo doći na desetu godišnjicu kraljeve vladavine, 16. kolovoza 1931. ⁶⁹ Ko-

⁶³ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 387-1240, Izvještaj SN SB KBU ODZ, 876 Pov./1931, 15. lipnja 1931.

⁶⁴ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 387-1241, Izvještaj PGP SB KBU ODZ, 543. Pov. 1931, 14. lipnja 1931.

⁶⁵ „Veliki zbor g. Karle Kovačevića u Brodu“, *Brodsko novo doba*, god. I, br. 1, 20. lipnja 1931.

⁶⁶ „Iza velike narodne skupštine u Slavonskom Brodu“, *Brodsko tribuna*, god. II, br. 62, 20. lipnja 1931.

⁶⁷ Tuđman, *Hrvatska*, II, 64-65.

⁶⁸ Todor Stojkov, „Građanska opozicija i skupštinski izbori od 8. novembra 1931.“, *Istorija XX veka, zbornik radova* 4 (1962), 257.

⁶⁹ Dobrivojević, *Državna represija*, 61.

načno je 2. rujna provedena rekonstrukcija vlade, u koju su ušli neki disidenti ranijih političkih stranaka, te 3. rujna 1931. godine kralj oktroiira novi Ustav.⁷⁰

Novim je ustavom kralj proglašen „čuvarom nacionalnog jedinstva i integriteta“, a država je formalno od „apsolutističke“ postala ustavna monarhija. Uveden je dvodomni sustav, s Narodnom skupštinom i Senatom, u koji je kralj osobno imenovao polovicu senatora. Iako je ustrojeno Narodno predstavništvo – u Kraljevini Jugoslaviju nije vraćen klasični parlamentarizam, jer je vlada i formalno i stvarno odgovarala kralju, a ne skupštini. Ustavom iz 1931. godine dodatno je ojačan kraljev položaj, sva je vlast i dalje ostala u njegovim rukama, iako je uspostavom Narodnog predstavništva stvoren privid prestanka diktature.⁷¹

Tijekom srpnja i kolovoza 1931. godine vladini su ljudi održavali zborove i sastanke po cijeloj zemlji. Jedan takav sastanak s „viđenijim i istaknutijim ljudima iz sreza“ održao je 9. kolovoza i Nikola Nikić kao najistaknutiji predstavnik režima. Na spomenutom sastanku istaknuo je i potrebu za osnivanjem jugoslavenske državne stranke, s čime su se prisutni složili, te svojim potpisima izjavili kako su spremni pristupiti osnivanju stranke na temeljima politike 6. siječnja.⁷² Proglašenje Ustava 3. rujna dodatno je pojačalo politička gibanja jer su se očekivali izbori za narodne zastupnike. Prije objave izbornog zakona Maček je bio izrazito sklon ideji da opozicija zajedno izađe na ove izbore, smatrajući kako je „sav narod uz opoziciju“ te ni javno glasanje neće spasiti režim od propasti.⁷³ Izborni zakon objavljen je 12. rujna 1931. i uz javno glasanje predviđao je postavljanje liste isključivo kao zemaljske, odnosno lista je morala imati kandidata u svakom kotaru države, uz obavezne potpise građana s pravom glasa.⁷⁴ I nakon toga Maček ne mijenja mišljenje te se pokušava približiti srbijanskoj opoziciji, ne bi li zajedno složili listu i tako ispunili postavljene kriterije. Srbijanske stranke proglašavaju apstinenciju, ali Maček odbija potpisati njihovu „mlaku izjavu“ te SDK izdaje svoju.⁷⁵ Skupštinski izbori zakazani su, kraljevim proglasom od 24. rujna, za 8. stude-

⁷⁰ Dobrivojević, *Državna represija*, 62; „Proširenje vlade“, *Jutarnji list*, god. XX, br. 7035, 3. rujna 1931; „Mome Dragom Narodu“, *Politika*, god. XXVIII, br. 8375, 3. rujna 1931.

⁷¹ Anita Blagojević i Branka Radonić, „O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, *Pravni vjesnik* 28 (2012), br. 1, 123-143.

⁷² HR, HDA, f. 180, OIO, kut. 4. inv. br. 2114, Dopis PGP SB KBU ODZ, Pov. broj 911. 1931, 10. kolovoza 1931.

⁷³ Stojkov, „Građanska opozicija“, 268.

⁷⁴ Stojkov, „Građanska opozicija“, 262-263. Više o uvjetima kandidature vidi: Bojan Balkovec, „Izborni zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016), br. 1, 197-216.

⁷⁵ Stojkov, „Građanska opozicija“, 268-273.

nog 1931. godine.⁷⁶ Budući da je opozicija apstinirala, postavljena je samo vladina lista s nositeljem Petrom Živkovićem. Iako je u nekim kotarima bilo i više kandidata na vladinoj listi, u brodskom kotaru je kandidaturu istaknuo samo Nikola Nikić, bivši HSS-ovac, ministar šuma i ruda u dvjema vladama od 1925. do 1926. godine i kasniji istaknuti disident HSS-a.⁷⁷

Budući da su opozicijske stranke apstinirale, pitanje izlaznosti na izbore postalo je izrazito važno jer se željelo pokazati kako režim uživa potporu naroda, dok su bivše stranke izgubile utjecaj. Prema službenim podacima, na izbore 8. studenog 1931. izašlo je oko 65 % birača na razini cijele države. U Savskoj banovini izašlo je 390.420 ili 54,2 %, dok je apstinirao 329.671 birač.⁷⁸ Te brojke su naravno upitne jer, osim pritisaka i prijetnji, niti čisto falsificiranje nije isključeno.⁷⁹ U brodskom kotaru izbori su uglavnom prošli u redu, osim manjih incidenata, koji su riješeni redarstvenim kaznama.⁸⁰ Na području brodskog kotara bilo je upisano ukupno 14.110 birača s pravom glasa, a glasanju je, prema službenim rezultatima, pristupilo čak 10.972, što je gotovo 78 %. Najveći je odaziv bio u općinama Trnjani i Slavonski Kobaš, oko 85 %, dok je najmanji bio u općini Andrijevcu, malo ispod 50 %, uslijed velike apstinencije u selu Stari Perkovci.⁸¹ U samom gradu Brodu bilo je upisano 3888 birača s pravom glasa, dok ih je izborima pristupilo 2608 ili oko 67 %. Predstojnik gradske policije relativno je nisku izlaznost opravdao prevelikim brojem birača koji su, uslijed otkaza u Tvornici željezničkih vagona, odselili iz Broda, a nisu se još odjavili, i zaključuje da se „s punim pravom može reći da je izlaznost preko 80 %“. Nakon zatvaranja birališta željezničarska je glazba priredila koncert na Trgu Josipa Jelačića te se uz veliki broj građana „manifestiralo Kralju, sreskom načelniku i kandidatu Nikiću“.⁸²

⁷⁶ „Izbori raspisani“, *Jutarnji list*, god. XX, br. 7056, 24. rujna 1931.

⁷⁷ „Dr.Nikola Nikić nema protukandidata, jer su izbornici sreza brodskog listom uz njega“, *Brodsko tribuna*, god. II, br. 81, 31. listopada 1931.

⁷⁸ *Statistika izbora narodnih poslanika za Prvu Jugoslavensku Narodnu Skupštinu 8. X. 1931.* (Beograd, 1935), 9-11.

⁷⁹ Dobrivojević, *Državna represija*, 72-78. Slaže se da je bilo falsificiranja i pritisaka, no stvaran broj je i dalje visok; Stojkov, „Građanska opozicija“, 296-301. U potpunosti dovodi u pitanje te brojke, navodeći primjere kako ni same vlasti nisu objavljivale iste brojke neposredno nakon izbora.

⁸⁰ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2232, SN SB KBU ODZ o stanju javne uprave za studeni i prosinac, 1972 Pov./1931., 31. prosinca 1931.

⁸¹ HR, HDA, f. 1364, Izbori, inv. br. 172, Izvješće žandarmerijske čete, Broj 1726/1931 Pov., 9. studenog 1931.

⁸² HR, HDA, f. 1364, Izbori, inv. br. 172, PGP SB KBU ODZ, Pov. Br. 1227. 1931., 8. studenog 1931.

Osnivanje Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije

Prva sjednica *Narodne skupštine* održana je 7. prosinca 1931. godine,⁸³ a već sljedećeg dana krenulo se u organiziranje zajedničkog poslaničkog kluba. Za predsjednika novoformljenog kluba izabran je Nikola Uzunović, dok su potpredsjednicima postali Ilija Mihajlović, Karlo Kovačević, Juraj Demetrović, Lovro Petovar i Milovan Lazarević.⁸⁴ Na sjednici kluba nekoliko dana kasnije dogovoreno je da se krene u osnivanje političke stranke te se nakon duge rasprave iskristaliziralo ime *Jugoslovenska radikalno seljačka demokratija*.⁸⁵ Izbori za Senat Kraljevine Jugoslavije održani su 2. siječnja 1932. te su izabrani i imenovani senatori također formirali zajednički klub, za čijeg je predsjednika izabran Stanojlo Vukčević, a za potpredsjednike Stranko Švrljuga i Marko Kostrenčić.⁸⁶ Daljnji koraci u smjeru organizacije režimske stranke vidljivi su od ožujka i travnja 1932. godine, kada se formira Privremeni glavni odbor JRSD-a u sastavu: Ante Pavelić (stariji), Stanoje Vukčević, Atanasije Šola, Aleksa Stanišić, Kosta Matijević, Ivo Majstorović, Asan Alibegović, Miroslav Ploj, Marko Kostrenčić, Stanko Švrljuga, Milutin Dragović i Benjamin Šuperina, te se krenulo u organiziranje odbora po banovinama.⁸⁷ U svibnju iste godine u tisku se pojavljuje proglas o osnivanju JRSD-a, koji je potpisala većina ministara, zastupnika i senatora.⁸⁸ S proglasom se nisu složili hrvatski ministri Nikola Preka i Stanko Šibenik te Niko Subotić i Gera Popović, kao niti grupa poslanika iz Hrvatske koja je travnju istupila iz kluba JRSD-a i formirala Narodni seljački klub.⁸⁹ Niti sam poslanički klub JRSD-a nije bio jedinstven, već su postojale frakcije i klanovi. Isticala se *bristolska grupa* s oko 160 poslanika, koju su uglavnom činili novi političari nevezani za bivše političke stranke, ali uz prisutnost nekih starijih političara kao što su Albert Kramer, Juraj Demetrović i Grga Anđelinović, a posebno je važno bilo prisustvo Svetislava Hođere, bivšeg šefa kabineta Petra Živkovića. Druga veća grupa bila je okupljena oko Bože Maksimovića i brojala je oko 80 članova. Uz njih, bilo je još nekoliko manjih grupa neopredijeljenih zastupnika, koji su se također borili za pozicije unutar kluba.⁹⁰ Međusobni sukobi navedenih grupacija odražavali su se i na funkcioniranje vlada, koje su često mijenjane i rekonstruirane.

⁸³ „Prva sjednica nove Narodne skupštine“, *Jutarnji list*, god. XX, br. 7131, 8. prosinca 1931.

⁸⁴ „2. sjednica Narodne skupštine“, *Jutarnji list*, god. XX, br. 7132, 9. prosinca 1931.

⁸⁵ Dobrivojević, *Državna represija*, 126.

⁸⁶ Bodrožić, „Obrazovanje“, 48.

⁸⁷ Bodrožić, „Obrazovanje“, 71.

⁸⁸ „Narodu Jugoslavije“, *Brodsko tribuna*, god. III, br. 109, 14. svibnja 1932.

⁸⁹ Bodrožić, „Obrazovanje“, 71-72; Stojkov, *Opozicija*, 138.

⁹⁰ Bodrožić, „Obrazovanje“, 73; Stojkov, *Opozicija*, 137-139.

Prema podacima MUP-a do sredine listopada 1932. godine novoj je stranci pristupilo oko 20.000 „najviđenijih ljudi iz naroda“, što je pripisivano velikom interesu naroda za politiku uspostavljenu 6. siječnja 1929.⁹¹ Stvarnost je ipak bila drukčija. U formiranju stranke najvažniju su ulogu imale upravne vlasti, kotari i općine te represivni aparat.⁹² Očekivalo se da novoj stranci pristupe svi državni činovnici, učitelji i suci. To je sve dovodilo do poistovjećivanja nove stranke s državom, koja je bila u ozbiljnoj ekonomskoj krizi, što je stranci dodatno rušilo ugled među običnim stanovništvom. Do dodatnog je osipanja u klubu zastupnika JRSD-a došlo u prosincu 1932. godine, kada se iz kluba izdvojio dio zastupnika *bristolske grupe* koji su formirali Jugoslavenski narodni klub, a već su u proljeće sljedeće godine dobili dozvolu za formiranje Jugoslavenske narodne stranke, čiji je glavni čovjek postao Svetislav Hođera.⁹³ U veljači 1933. godine iz kluba JRSD-a izdvojila se i grupa zastupnika i senatora iz Hrvatske, redom bivši istaknuti pristaše režima, koji su oformili Narodni klub.⁹⁴ Nakon gotovo dvije godine priprema uspješno je sazvan prvi kongres stranke, održan 20. srpnja 1933. godine, na kojemu je usvojen statut te je stranka preimenovana u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS).⁹⁵

Od osnivanja JRSD-a u brodskom kotaru do promjene brodske gradske uprave

Nakon rezolucije iz travnja 1932. godine o hitnom osnivanju režimske stranke dolazi do organiziranja Privremenog odbora, sa zadatkom osnivanja organizacija stranke po banovinama. Iako je deklarativno projekt predstavljan kao povijesni, rezultati su bili slabi, a odaziv stanovništva ispod očekivanog. Dodatni su problem bile trzavice između pojedinih lokalnih prvaka, što je vidljivo i prije no što je stranka službeno osnovana.⁹⁶

Takvu situaciju možemo pratiti u Brodu na Savi već od početka 1932. godine. Glavnu ulogu pri osnivanju organizacija JRSD-a imali su narodni poslanici i senatori, a u slučaju Broda to su bili poslanik Nikola Nikić i senator Tomo Kovačević, načelnik općine Sibirj. Situaciju je komplicirala činjenica

⁹¹ Dobrivojević, *Državna represija*, 128.

⁹² „Interpelacija dr. Nikole Nikića, narodnog poslanika, na predsjednika vlade dra Milana Srškića“, u: *Govori i interpelacije*, 80-82.

⁹³ Bodrožić, „Obrazovanje“, 78-79.

⁹⁴ *Deklaracija i govori senatora i narodnih poslanika članova Narodnog kluba* (Zagreb, 1933).

⁹⁵ Bodrožić, „Obrazovanje“, 86-88. U konzultiranim izvorima nije ujednačeno korištenje kratice JRSD-JNS, što je pogotovo vidljivo u lokalnom tisku, gdje se kratica JNS ponegdje koristi već u drugoj polovici 1932. godine.

⁹⁶ Dobrivojević, *Državna represija*, 127.

da se Nikić već tada nalazio u svojevršnom oporbenom položaju prema režimu, iako je samo dva mjeseca prije izabran na vladinoj listi. Nikić se početkom siječnja 1932. godine pojavio u Brodu i sastao sa svojim pristašama te najavio aktiviranje po pitanju osnivanja nove stranke, ali je na toj najavi i ostalo. Predstojnik gradske policije u svom izvještaju iz veljače navodi kako se prilikom rekonstrukcije vlade Nikić nadao da će postati ministar. Budući da se to nije dogodilo, počeo je sve otvorenije kritizirati političko stanje, a i njegovi lokalni suradnici počeli su sumnjati u njegov utjecaj u Beogradu.⁹⁷ Tijekom siječnja u kotaru nije bilo aktivnosti oko osnivanja JRSD-a, samo je u Brodskom Varošu osnovan „akcioni odbor“ JRSD-a na čelu s bivšim HSS-ovcem Karlom Legradom.⁹⁸ Prvi koraci pri organizaciji odbora JRSD-a u gradu i po selima na početku 1932. godine bili su obilježeni Nikićevim stavom koji je bio nejasan većini političkih aktera, a njegove je najbliže suradnike odbijao od aktivnijeg uključivanja.⁹⁹ Izgledno je da Nikić još tijekom veljače nije jasno prešao u oporbu, već je taktizirao i pozivao svoje suradnike da se ne aktiviraju, što je značajno otežavalo rad jer se smatralo kako nema smisla bilo što pokretati bez narodnog poslanika.¹⁰⁰ Nikićev stav postao je jasnije izražen nakon njegovog puta u Zagreb 12. i 13. ožujka i navodnog sastanka s Ivanom Pernarom, nakon čega je svojim najbližim suradnicima dao do znanja da „više neće pomagati politiku Živkovića, već da radi na obaranju ove vlade“.¹⁰¹ Uslijed teške ekonomske situacije i kompromitacije režima, dvor se u proljeće 1932. odlučio na promjenu vlade te je Petar Živković 4. travnja 1932. predao svoju ostavku, a na mjesto predsjednika vlade imenovan je Vojislav Marinković.¹⁰² Istog dana kad je Živković dao ostavku iz poslaničkog kluba JRSD-a istupili su Nikola Nikić, Ivan Lončarević, Lovro Knežević, Stjepan Valjavec i Franjo Gruber i formirali vlastiti klub zastupnika – Narodni seljački klub.¹⁰³ Formiranjem vlastitog kluba zastupnika Nikić je definitivno prestao biti osoba od koje se očekivalo aktiviranje oko osnivanja stranke u gradu i kotaru Brod na Savi. Uslijed takve situacije glavnu je riječ u organiziranju stranke na brod-

⁹⁷ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za siječanj, Pov. br. 76.1932., 5. veljače 1932.

⁹⁸ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za siječanj, 170 Pov./1932., 6. veljače 1932.

⁹⁹ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2714, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za siječanj, veljaču i ožujak, Pov. broj 302.1932., 6. travnja 1932.

¹⁰⁰ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov. broj 176.1932., 4. ožujka 1932. Navodi se kako je Nikić od brata Andrije tražio da ostane po strani.

¹⁰¹ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br.2714, Tromjesečno izvješće PGP SB, KBU ODZ, o političkoj situaciji za siječanj, veljaču i ožujak, Pov. broj 302.1932., 6. travnja 1932.

¹⁰² Čulinović, *Jugoslavija*, 52-53.

¹⁰³ *Statistika izbora narodnih poslanika*, 6-7.

skom području preuzeo senator Tomo Kovačević, inače bivši Nikićev blizak suradnik, koji se počeo sve više udaljavati od njega. Oko Kovačevića su se počeli okupljati zainteresirani za osnivanje stranke s područja kotara, ali i iz grada, tako da se on sve više uključivao u politička zbivanja u samom gradu.

Na inicijativu gradskog zastupnika i gostioničara Josipa Hrvojevića, 28. veljače 1932. u gostionici *Hrvatski dom* održan je sastanak nekolicine građana zainteresiranih za osnivanje JRSD-a. Prisutni su se složili da se organizira „akcioni odbor stranke“ na čelu s Milanom Horvatom, posjednikom i bivšim gradskim zastupnikom, Hrvojević je izabran za potpredsjednika, dok je za tajnika izabran Dragan Barić.¹⁰⁴ Prema kasnijem razvoju događaja može se reći da je opaska predstojnika policije Mešeterovića, kako ta grupa nije uživala simpatije građanstva, točna.¹⁰⁵ Kovačević je tijekom ožujka vodio razgovore s mnogim „uglednijim građanima“. U travnju je planirao organizirati skupštinu koja bi okupila širi krug građana, a ujedno bi stupila u kontakt i s privremenim odborom oko Horvata. Grupa oko Horvata i Hrvojevića uspjela je tijekom ožujka skupiti oko dvjesto potpisa za članstvo u JRSD-u, no prema kasnijim izvještajima policije čini se da su u svojim akcijama ipak u potpunosti zaobišli Kovačevića, koji je tada kao senator bio najvažniji režimski čovjek u gradu i kotaru. On je neuspješno pokušao doći u kontakt s njima, a neuspješan je bio i pokušaj gradonačelnika Djanešića da izmiri grupacije. Tako je sam Kovačević za 17. travnja sazvao širu konferenciju na koju je pozvao građanstvo Broda, ali i predstavnike pojedinih sela iz brodskog kotara. Grupacija Horvat-Hrvojević primila je ovu Kovačevićevu akciju kao uvredu jer se njih zaobišlo. Skupština je održana u restoranu *Tri gavrana* i prema izvještajima predstojništva policije uspjela je „iznad svih očekivanja“ jer se okupilo oko 500 građana Broda te još „56 najuglednijih i najviđenijih“ iz kotara. Kovačević je u programskom govoru izložio potrebu osnivanja „beskompromisne jugoslavenske partije“ u kojoj bi trebalo biti mjesta za „sve koji su za Kralja i državu“. Grupaciju oko Horvata optužio je da njihova „samozvana organizacija“ pokušava voditi politiku podjele grada i sela. Nakon prigodnih govora uslijedilo je biranje vodstva nove gradske organizacije. Za predsjednika je izabran Henrik Duffek, liječnik, ranije pristaša HSS-a, za potpredsjednike Milan Mičić, direktor Srpske banke i bivši radikalski poslanički kandidat, te Ante Berković, veletrgovac i raniji predsjednik Nikićeve organizacije za Brod, dok je tajnik postao Aleksandar Kajganović, upravitelj zadruga i bivši istaknuti član SDS-a u gradu. Čini se da se pri podjeli vodećih funkcija vodilo računa da budu zastupljeni predstavnici svih najvažnijih političkih stranaka i grupa koje su djelovale u gradu prije

¹⁰⁴ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov. broj 176. 1932, 4. ožujka 1932.

¹⁰⁵ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2714, Tromjesečno izvješće PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za siječanj, veljaču i ožujak, Pov. broj 302.1932, 6. travnja 1932.

proglašenja diktature. Sastav gradskog odbora stranke pokazuje pak drukčiju sliku. Najviše članova bilo je iz DS-a i SDS-a, po troje, po dvoje bivših radikala, radićevaca i nikićevaca te jedan socijalist. Ostala dva člana nisu ranije bila politički aktivna. Na kraju konferencije Kovačević je najavio svoje aktiviranje i pomoć pri osnivanju organizacija stranke po selima brodske kotara, kao i potrebu da se krene s izdavanjem stranačkog tjednika s jasnim političkim smjerom.¹⁰⁶ Već je 23. travnja 1932. godine izašao prvi broj *Jugoslavenske sloge*, čiji je izdavač bio sam Kovačević, dok je odgovorni urednik postao Milan Perić.¹⁰⁷ Uvodnike novog tjednika potpisivao je sam Kovačević, te je u njima često problematizirao pitanje sela i seljaka, a osim stalne rubrike *Vijesti sa sela* česti su dopisi i reagiranja samih seljaka. Kovačević je u nekoliko uvodnika pokušavao stvoriti poveznicu između ideja braće Radić i novog režima te prikazati novu stranku kao nasljednicu izvornog HSS-a.¹⁰⁸

Paralelno s radom u gradu, Kovačević održava sastanke i sa zainteresiranim stanovnicima kotara, tako da je na konferenciji na kojoj je prisustvovalo oko 100 seljaka iz kotara dogovoreno kako se kreće u osnivanje organizacija po većim selima, s čim bi trebalo završiti do 20. svibnja.¹⁰⁹ Kotarski načelnik Korda u svojim izvješćima navodi kako se svim silama pokušava spriječiti prelijevanje spora iz grada u kotar, ali da se razdor ipak sve više osjeća. Čini se kako se u situaciju oko dviju frakcija uključio i Karlo Kovačević, sada potpredsjednik Narodne skupštine, koji je pokušao pomoći frakciji oko Horvata.¹¹⁰ Problem u kotaru predstavljaju i neki općinski načelnici koji su osobno izabrani iz kruga nikićevaca, a ostali su mu bliski i nakon njegova prelaska u oporbu. Slična situacija bila je i u gradu, gdje su gradonačelnik i veliki dio gradskog vijeća izabrani u vrijeme kada je Nikić bio glavna politička figura. No, ako je vjerovati izvještajima kotarskog načelnika i gradske policije, njegov „opozicijski stav“ ipak nije najbolje primljen kod većine njegovih suradnika, koji su sve smatrali rezultatom njegove nerealizirane ambicije da postane ministar. Kao njegovi najbliži suradnici koji odbijaju aktiviranje oko JRSD-a označeni su Ivan Čaldarević, banski vijećnik i načelnik općine Oriovac, Stjepan Klaić, načelnik općine Garčin i bivši poslanik HSS-a, te Nikićev zamjenik

¹⁰⁶ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za travanj, Pov broj 407.1932, 7. svibnja 1932; Manifestacija Jugoslavenstva u Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god I, br. 1, Brod, 23. travnja 1932.

¹⁰⁷ „Naša prva riječ“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 1, 23. travnja 1932.

¹⁰⁸ „Blagostanje će se opet povratiti selu“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 3, 7. svibnja 1932; „Stjepan Radić“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 16, 6. kolovoza 1932; „Od HSS do JNS“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 17, 13. kolovoza 1932; „Ko nam je vođa poslije Stjepana Radića“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 7 (44), 18. veljače 1932.

¹⁰⁹ „Vijesti iz redova JRSD“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br.1, 23. travnja 1932.

¹¹⁰ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za travanj, 633 Pov./1932., 5. svibnja 1932.

na skupštinskim izborima 1931. godine Andrija Vidić, predsjednik *Brodске imovne općine*.¹¹¹ Tijekom svibnja Nikić je nekoliko puta dolazio u Brod. Tako se 15. svibnja 1932. godine sastao s Čaldarevićem i Đurom Šimićem, s kojima je otišao kod Andrije Vidića u Gornju Bebrinu, gdje su se okupile još neke njegove pristae. Uz već spomenutog Klaića, na sastanku su bili i načelnik općine Podcrkavlje Franjo Jarić, načelnik općine Trnjani Mato Brkić, narodni poslanik iz Vinkovaca Lovro Knežević i još neki. Razgovori o politici bili su površni i uglavnom su izbjegavani.¹¹² Nikić je 22. svibnja ponovno došao u Brod te se tijekom ovog posjeta aktivnije uključio u politička zbivanja. U javnobilježničkom uredu svog brata Andrije okupio je najbliže suradnike, a u društvu se našao i Dragan Barić, gradski činovnik i tajnik Horvatove organizacije JRSD-a. Nikić je kritizirao politiku Tome Kovačevića i sugerirao Bariću da se aktiviraju oko prikupljanja suradnika za svoju grupaciju te tako *paraliziraju* Kovačevićevu grupu.¹¹³

Tijekom svibnja 1932. godine trebalo je završiti s osnivanjem temeljnih organizacija JRSD-a po svim većim selima, no vidljivo je da se to nije dogodilo, jer je rok prolongiran na 20. lipnja. Ipak, čini se da je organiziranje provedeno u 18 sela u kotaru, a od Nikićevih suradnika nisu se uključili samo Klaić i Čaldarević.¹¹⁴ U prostorijama *Jugoslavenske sloge* održana je 10. lipnja sjednica s ciljem organiziranja kotarske organizacije stranke. Za predsjednika je izabran Kovačević, dok su potpredsjednici postali Henrik Duffek i Đoko Ivanišević, predsjednik organizacije u Šušnjecima. Uz njih su izabrana i dva tajnika, Aleksandar Kajganović i Mato Zvonarević, te kotarski odbor u koji su uglavnom ušli predsjednici mjesnih organizacija.¹¹⁵ Aktivnosti su intenzivirane nakon proglašenja JRSD-a u svibnju, te je do kraja lipnja u broskom kotaru

¹¹¹ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2712, Tromjesečno izvješće SN SB KBU ODZ o radu opće uprave za travanj, svibanj i lipanj, 443 Pov./1932. 1. srpnja 1932. Za Vidića se navodi kako se ustručava od aktiviranja zbog svoje trenutne funkcije na čelu *Brodске imovne općine*.

¹¹² HR, HDA, f. 145, Savska Banovina Odjeljak državne zaštite (dalje: ODZ), kut. 75, inv. br. 11677/32, SN SB KBU ODZ Pov. br. 690. 17/5 1932. 17. svibnja 1932. Među uzvanicima na proslavi bila je i osoba zadužena da kotarskog načelnika izvijesti o temama razgovora, no čini se da u njega gosti nisu imali povjerenja, te su političke razgovore vjerojatno vodili pri odlascima u voćnjak iza kuće.

¹¹³ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za svibanj, Pov broj 486.1932., 4. lipnja 1932.

¹¹⁴ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za svibanj, 775 Pov./1932., 9. lipnja 1932.

¹¹⁵ „Organizacija JNS“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 8, 10. lipnja 1932. U istom je broju novina navedeno kako je Tomo Kovačević osobno na skupu u Šibeniku zatražio da se stranka preimenuje u *Jugoslavensku nacionalnu stranku*, što je dočekano ovacijama.

osnovano ukupno 20 organizacija, u kojima je bilo oko dvije tisuće članova, što je smatrano zadovoljavajućim.¹¹⁶

Do sredine 1932. godine u znatnoj je mjeri provedena organizacija JRSD-a na području broskog kotara, dok je situacija u gradu obilježena postojanjem dviju frakcija. Unatoč Nikićevoj pasivnosti, većina njegovih bliskih suradnika aktivno se uključila u novu stranku. Tomo Kovačević je u potpunosti preuzeo vodstvo nove stranke, pogotovo na području kotara, gdje njegova uloga nije dovođena u pitanje, a angažmanom oko osnivanja gradske organizacije stranke na čelu s Duffekom svoj je utjecao protegnuo i na grad.

Promjena brodske gradske uprave 1932. godine

Na imenovanje broskog gradskog zastupstva 1929. godine veliki je utjecaj imao Nikola Nikić, tako da je gradskim zastupnicima imenovan veliki broj njegovih suradnika. To je počelo stvarati probleme nakon što se Nikić odbio aktivirati u organiziranju režimske stranke, te je postojala bojazan da će se dio njemu lojalnih odbornika odmetnuti i predstavljati oporbu u gradskom zastupstvu. Takva se situacija vremenski poklapala s osnivanjem JRSD-a u gradu. Tomo Kovačević u početku je bio u sukobu s grupacijom oko Horvata, koju su činili neki gradski zastupnici, tako da je uklanjanje gradskog načelnika i gradskih zastupnika te postavljanje novih, njemu i stranci odanih kadrova bilo politička nužnost. Grupacija oko Kovačevića i Duffeka već u travnju šalje banskoj upravi zahtjev za razrješenje trenutne gradske uprave zbog mogućeg Nikićeva utjecaja na pojedine zastupnike. Sam se gradonačelnik Djanešić još tijekom 1931. godine raspitivao o mogućnosti reaktivacije, a u svibnju 1932. godine i podnio je molbu za reaktivaciju u državnu službu.¹¹⁷ Policijske su vlasti također u svom izvješću o potrebi promjene gradske uprave naznačili kako ne žele da aktualni gradonačelnik „materijalno strada“ te predlažu prihvaćanje njegove molbe za reaktivaciju, kako bi se na taj način „honorirao njegov plodan i nesebičan rad“.¹¹⁸ Djanešić je zaista i podnio ostavku već početkom lipnja jer mu je ministarstvo financija odobrilo reaktivaciju u službu, dok je *Jugoslavenska sloga* najavljivala još „neke značajne promjene u gradskoj upravi“.¹¹⁹ Navedene promjene došle su u drugoj polovici srpnja 1932. godine, kada je za novog gradonačelnika potvrđen Henrik Duffek, brodski liječnik i predsjednik Kovačevićeve frakcije gradskog JRSD-a, a za podnačelni-

¹¹⁶ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2712, „Tromjesečno izvješće SN SB KBU ODZ o radu opće uprave za travanj, svibanj i lipanj, 443 Pov./1932., 1. srpnja 1932.“

¹¹⁷ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 180, inv. br. 893, Dopis PGP SB KBU UO, Pov. broj 478.1932., 31. svibnja 1932.

¹¹⁸ HR, HDA, f. 180, OIO, kut. 1, Dopis PGP SB OI Osijek Str. Pov. br. 12.1932.

¹¹⁹ „Gradske vijesti“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 8, 10. lipnja 1932.

ka trgovac Ante Benčević. Rješenjem ministarstva, na prijedlog bana Savske banovine, razriješeno je staro i imenovano novo gradsko zastupstvo.¹²⁰ Iako *Jugoslavenska sloga* navodi kako je među 23 novoimenovana odbornika tek sedam iz prošlog saziva, usporedbom s već citiranim prijedlogom predstojništva policije vidljivo je kako je u novom sazivu ipak osam starih odbornika. Također je vidljivo kako je banska uprava pri imenovanju u potpunosti prihvatila imenovanja koja je predložila gradska policija.¹²¹ Zanimljivost je kako su i novi gradonačelnik i njegov zamjenik prije diktature bili pristaše HSS-a. Novo je zastupstvo zajedno s gradonačelnikom Duffekom 20. srpnja 1932. godine položilo svečanu zakletvu kotarskom načelniku Kordi te je sljedećeg dana obavljena primopredaja dužnosti.¹²² U članku koji pozdravlja dolazak novog gradonačelnika Kovačevićeva *Jugoslavenska sloga* poziva gradonačelnika na suradnju sa svim akterima društvenog i političkog života u gradu te apelira da „Brod kao centar velikog sreza“ postane prijatelj seljaka iz kotara i privuče ih prema sebi, a ne da se „od seljaka ograđuje kineskim zidom“.¹²³

Novo je gradsko zastupstvo imenovano u dogovoru sa senatorom Kovačevićem, koji je uspio isposlovati imenovanje samo pristaša i članova Duffekove frakcije JRSD-a. Građanstvo je navodno s olakšanjem i zadovoljstvom dočekalo navedene promjene u gradskoj upravi, dok su Nikićevi pristaše kao i pristaše frakcije JRSD-a oko Horvata pokazivali nezadovoljstvo što su u potpunosti zaobiđeni.¹²⁴

Organiziranje JRSD-a/JNS-a do općinskih izbora 1933. godine

Duffekova frakcija organizirala je 25. kolovoza 1932. u prostorijama *Kasine* sastanak pristaša na kojemu se trebala raspraviti politička situacija u gradu.¹²⁵ Prema izvještajima gradske policije, na skupu kojim je predsjedao Duffek okupilo se „468 građana svih slojeva“, a prisutni su bili i vođe druge frakcije Horvat i Hrvojević. Kovačević je u svom obraćanju skupu izložio političku situaciju nakon izbora 1931. godine, naglasivši potrebu za „svrstavanjem svih dobronamjernih Jugoslavena“ u jednu stranku, te je ape-

¹²⁰ „Gradske vijesti“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 14, Brod, 23. srpnja 1932.

¹²¹ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut 180, inv. br. 893, Izvješće OIO KBU ODZ, Broj:802-1932-Pov., 22. svibnja 1932.

¹²² HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 180, inv. br. 893, Dopis Gradskog načelstva SB KBU UO, 18 Pov./1932, 21. srpnja 1932.

¹²³ „Preuzimanje uprave gradskog načelstva u Slav. Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 16, 6. kolovoza 1932.

¹²⁴ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za srpanj, Pov. broj 683. 1932, 5. kolovoza 1932.

¹²⁵ „Konferencija članova JRSD“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 19, 27. kolovoza 1932.

lirao da se frakcije ujedine u jedinstvenu organizaciju. Nakon njega je govorio Kajganović, koji je uz prezentaciju dotadašnjih uspjeha, primarno formiranje nove gradske uprave predvođene članovima stranke, kritizirao frakciju oko Horvata, tražeći da se članovi bezuvjetno pridruže Duffekovoj organizaciji.¹²⁶ Na ove opaske reagirao je Horvat, tražeći da se frakcije spoje, ali ne bezuvjetno, već da njegovoj frakciji pripada 12 mjesta u gradskom vijeću i podnačelnički položaj – što Duffek rezolutno odbija uz objašnjenje da je njegova grupacija brojčano znatno veća, nakon čega Horvat napušta skup.¹²⁷ Kotarski načelnik u izvještaju za kolovoz navodi kako je uslijed sukoba u gradu došlo do zastoja u organiziranju stranke po selima te se daljnji razvoj očekuje nakon rješavanja situacije u gradu.¹²⁸

Pitanje smjene gradske uprave u Brodu pokazat će se važnim za budući razvoj situacije oko frakcija JRSD-a u gradu i kotaru. Kovačević je spomenu-te promjene prikazivao kao svoj vlastiti uspjeh i često je naglašavao kako je zadužio grad time što je omogućio da gradsku upravu preuzmu „najsposobniji i najugledniji građani“, a da u organizaciju JRSD-a na čelu s Duffekom dođu pristaše svih bivših stranaka. Prema izvještaju policije upućenom banu Ivi Peroviću, tu dolazi do preokreta u političkim odnosima između aktera. Grupa oko Horvata, svjesna da nastavkom otvorenog sukoba teško može postići bar neke koncesije u gradskoj vlasti, prestaje napadati Kovačevića te pokušava u direktnim pregovorima s njim isposlovati participaciju u vlasti, nakon čega bi eliminirali svoju organizaciju i priključili se Duffekovoj. Ulogu posrednika odigrao je urednik *Jugoslavenske sloge* i dobar Kovačevićev prijatelj Milan Perić, koji se u nekim tekstovima navodio i kao mogući prijelazni predsjednik gradske organizacije.¹²⁹ On je navodno nakon Duffekovog preuzimanja vlasti tražio da grad financijski pomogne list koji je zapeo u probleme, na što Duffek ne pristaje. Perić tu situaciju Kovačeviću pokušava prikazati kao Duffekovo odricanje u trenutku kada je sam Kovačević zapeo u probleme. Paralelno s tim Perić je, čini se, vodio pregovore s Hrvojevićem i Barićem te su otišli kod Kovačevića u Beograd, gdje su dogovorili kako će Kovačević omogućiti grupi Horvat-Barić-Hrvojević željenih 12 mjesta u gradskom vijeću, a oni će se nakon toga priključiti jedinstvenoj organizaciji JRSD-a.¹³⁰ O navedenim

¹²⁶ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 89, inv. br. 21614/32, Dopis PGP SB KBU ODZ 5714. 1932., 26. kolovoza 1932.

¹²⁷ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za kolovoz, Pov broj 791. 1932., 5. rujna 1932.

¹²⁸ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za kolovoz, 1223 Pov./1932., 2. rujna 1932.

¹²⁹ „Jedna neobična konferencija JRSD“, *Jugoslavenska sloga*, god.I, br.32, 26. studenog 1932.

¹³⁰ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98, inv. br. 27062/32., Dopis PGP SB banu Ivi Peroviću, 13. listopada 1932.

se pregovorima raspravljalo i na konferenciji koju je Duffek organizirao 20. listopada u prostorijama vatrogasnog doma, gdje je dio govornika, uključujući Duffeka i Kajganovića, kritizirao Kovačevića što je pristao na dogovor s Horvatovom frakcijom. Dvojica članova stranke koja su bila prisutna i na Horvatovoj konferenciji u *Hrvatskom domu* i na Duffekovoj u vatrogasnom domu svoje su viđenje objavila u *Jugoslavenskoj slozi*. Prema njima, Duffek je odbio model ujedinjenja frakcija koji su dogovorili Kovačević i Horvat, prema kojemu bi u novi odbor stranke ušlo po 15 članova iz svake frakcije, dok je pitanje promjena u gradskom zastupstvu ostavljeno po strani.¹³¹

Prema informacijama predstojnika policije, *siva eminencija* ovih dogovora navodno je bio Nikić, kome je Kovačević ostao dužan značajne novce te je Nikić prijetio tužbom ako ne popusti njegovim suradnicima u Brodu.¹³² Kako smo već ranije naveli, Nikić se nije aktivirao oko samog osnivanja stranke, no ipak je u nekoj mjeri pokušao, preko svojih ljudi, utjecati na procese u stranci. Teško je zamisliti da je imao neki veći plan s novom strankom, budući da u nju nije vjerovao, što je vidljivo iz njegovih govora u skupštini, već je vjerojatno htio otežati Kovačevićev rad i tako sačuvati svoje suradnike i utjecaj na gradsku upravu.¹³³

Na skupštini u *Hrvatskom domu* 1. rujna 1932. godine Horvat je svoju organizaciju JRSD-a likvidirao te oko 170 stranačkih pristupnica predao Kovačeviću.¹³⁴ S tim se očito nisu složili Hrvojević i Barić, koji su izvršili pritisak na Kovačevića da sazove izbornu skupštinu za novo vodstvo ujedinjene stranke, koju on i zakazuje za 16. listopada 1932.¹³⁵ Prema izvješćima predstojnika gradske policije, Duffekova organizacija nastavila je s agitacijom i manjim zborovima po gradu, koji su dobro posjećeni, te na kraju mjeseca rujna broji više od 750 članova. Uslijed značajno većeg članstva, Duffek odbija bilo kakve nove izbore i pregovore s grupacijom oko Horvata. Tijekom rujna dogovoreno je i da će gradska organizacija JRSD-a, zbog Kovačevićevih financijskih problema, preuzeti *Jugoslavensku slogu*, koja će postati „službeni partijski list“.¹³⁶

¹³¹ „Jedna neobična konferencija JRSD“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 32, 26. studenog 1932.

¹³² HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98, inv. br. 27062/32., Dopis PGP SB banu Ivi Peroviću, 13. listopada 1932.

¹³³ „Interpelacija dr. Nikole Nikića, narodnog poslanika na predsjednika vlade dra Milana Srškića“, „Interpelacija dra Nikole Nikića i drugova na predsjednika kr. Vlade o zboru u Nišu“ u: *Govori i interpelacije*, 80-82, 92-94.

¹³⁴ „Skupština JRSD u Slav.Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 20, 3. rujna 1932.

¹³⁵ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98, inv. br. 27062/32., Dopis PGP SB banu Ivi Peroviću, 13. listopada 1932.

¹³⁶ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za rujna, Pov broj 878. 1932., 2. listopada 1932.

Iz kasnijeg razvoja događaja vidljivo je kako to nije provedeno, već je Duffekova frakcija od prosinca 1932. godine krenula s izdavanjem *Brodskih novina* kao vlastitog glasila.¹³⁷ Nakon 1. rujna Kovačević se ponovno više aktivirao oko osnivanja stranačkih organizacija po selima brodskog kotara, gdje je stanje stagniralo tijekom čitavog ljeta. Dok se čeka konačna likvidacija frakcija, koja bi se trebala dogoditi „svakog časa“, u kotaru djeluje 11 općinskih i 13 mjesnih organizacija.¹³⁸ Značajnija politička događanja tijekom rujna nisu zabilježena, tek je u *Jugoslavenskoj slozi* objavljen uvodnik koji potpisuje Kovačević, u kojemu on daje građanstvu na znanje kako ne želi „samovoljno kadrovirati“ po novoj stranci, već poziva ljude iz obiju frakcija da na konferenciji izaberu novo, zajedničko vodstvo gradske organizacije.¹³⁹ Ovim se uvodnikom Kovačević ponovno pokušao pozicionirati kao neutralni promatrač u gradskoj politici koji samo želi jedinstvo nove stranke.

Kao što je i najavljeno, 16. listopada 1932. održana je u Brodu velika konferencija gradske organizacije JRSD-a. Kovačević je planirao na skupštini izabrati novo vodstvo jedinstvene organizacije, i to tako da se stare organizacije raspuste te se pristupi izboru novog vodstva u kojemu će biti pripadnika obiju frakcija. Duffek je kontaktirao glavno tajništvo stranke u Beogradu, poslanički klub i ministra Demetrovića, koji je kontaktirao Kovačevića i savjetovao mu da skupštinu organizira u dogovoru s Duffekom. Također je najavio dolazak nekoliko narodnih poslanika i senatora koji će uveličati okupljanje, čime će ono dobiti karakter zbora.¹⁴⁰ Kovačević se susreo s Duffekom i Kajganovićem te su uskladili detalje oko skupštine, nakon čega je poslan novi poziv građanstvu i stanovnicima kotara na zbor kojemu će prisustvovati „gospoda Narodni poslanici i Kr. Senatori“, dok je pitanje izbora novog vodstva izostavljeno.¹⁴¹ Kao što je i najavljeno, na zbor je došlo 13 narodnih poslanika i dvojica senatora. U prostorijama *Kasine* se, prema policijskom izvještaju, okupilo oko 600 građana i 200 seljaka iz kotara, a po pisanju *Jugoslavenske sloge*, ukupno oko 1500 ljudi.¹⁴² Nakon prigodnih govora organizatora i gostiju Kovačević je pokrenuo pitanje izbora novog vodstva te je pozvao članove stranke da se izabere po pet članova iz svake frakcije koji će činiti

¹³⁷ „Uvodna riječ“, *Brodске novine*, god. I, br. 1, 17. prosinca 1932.

¹³⁸ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za rujna, 1494 Pov./1932., 2. studenog 1932.

¹³⁹ „Građanstvu na znanje!“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 24, 30. listopada (piše krivi mjesec, trebalo bi pisati „rujan“) 1932.

¹⁴⁰ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98, inv. br. 27062/32., Dopis PGP SB banu SB Ivi Peroviću, Strogo Pov. br. službeno, 16. listopada 1932.

¹⁴¹ „Za jedinstvenu organizaciju J.R.S.D. u Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 26, 15. listopada 1932.

¹⁴² „Velika narodna skupština u Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. I, br. 27, 22. listopada 1932.

privremenu kompromisnu upravu. To je navodno izazvalo negodovanje među građanstvom koje je „aklamiralo sadašnjem predsjedniku Duffeku“. Gosti su uspjeli izvršiti pritisak na Kovačevića da odustane od ideje i da sve završi kao „nacionalna manifestacija“, a ne poprište lokalnih sukoba.¹⁴³ Iako se može činiti da je ovakav rasplet oslabio Kovačevićev položaj i utjecaj u stranci, to vjerojatno nije tako. Dokaz je i izbor Tome Kovačevića u Izvršni odbor banovinske organizacija JRSD-a već 23. listopada na skupštini u Zagrebu.¹⁴⁴

Iako je Kovačević najavio da bi se trebale intenzivirati akcije po pitanju širenja organizacije na području kotara, do toga nije došlo. Vidljivo je to iz izvješća kotarskog načelnika, koji kritizira to što „nitko od vođa organizacije ne zalazi u narod“, uslijed čega dolazi do pasivizacije, te strahuje da bi moglo doći i do rasipanja već ustrojenih organizacija.¹⁴⁵ Niti nakon održane svečane skupštine situacija među frakcijama nije riješena i one su nastavile svoje sukobe. Duffekova je organizacija nastavila „okupljanje članstva i održavanje veza“ na cijelom prostoru grada, tako da navodno ima oko 1350 članova. Budući da organizacija oko Horvata još uvijek odbija pristupiti, odbor Duffekove frakcije stranke proširen je novim licima. Predstojnik policije bilježi kako je Kovačević tijekom studenog u više navrata pokušao pritiscima isposlovati da se članovi organizacije oko Horvata postave u gradsko vijeće, no nije uspio. U početku je zahtijevao da se raspuste obje organizacije stranke i izabere novo, kompromisno vodstvo. Kada to nije uspjelo, počeo je prijetiti da će „sadašnju upravu rastjerati“ i postaviti ljude „koji će njega slušati i njegovu politiku provoditi“. Kako bi pojačao pritiske, u nekoliko je prilika istaknuo da će „ne samo rastjerati partijsku upravu“, već i postaviti novo gradsko poglavarstvo i načelnika, a ako ne uspije „zahvalit će se na časti senatora“.¹⁴⁶ Početkom prosinca Kovačević je otputovao u Beograd zajedno s Hrvojevićem i Karlom Legradom, članom JRSD-a iz Brodskog Varoša, kako bi pokušali isposlovati promjenu gradske uprave u Brodu. Da nisu postigli nekakav uspjeh svjedoči i nastavak njihovih akcija nakon povratka u Brod. Kovačević se navodno zbog bolesti povukao na neko vrijeme, a društvu oko Horvata i Hrvojevića pridružio se i Rudolf Fuchs te su zajedno pokušali doći do potpredsjednika Narodne skupštine Karla Kovačevića, ne bi li im on pomogao u smjeni gradske uprave. Ovdje opet dolazi do međusobnih sukoba unutar Horvatove frakcije jer Tomo Kovačević, u slučaju smjene Duffeka,

¹⁴³ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98, inv. br. 27062/32., Dopis PGP SB banu SB Ivi Peroviću, Strogo Pov. br. službeno, 16. listopada 1932.

¹⁴⁴ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 98., inv. br. 27632/32., Uprava policije Zagreb KBU ODZ Pov-broj: 22.863/1932., 23. listopada 1932.

¹⁴⁵ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2711, SN SB KBU ODZ o političkoj situaciji za studeni, 1680 Pov./1932., 3. prosinca 1932.

¹⁴⁶ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 2713, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za studeni, Pov broj 1134. 1932., 3. prosinca 1932.

kao gradonačelnika vidi Josipa Krpana, dok Hrvojević protežira Radovana Golubića, još jednog iz plejade *kameleona* brodske politike toga vremena, koji u tom trenutku navodno nije niti član JRSD-a. Za Krpana, koji je osobni Kovačevićev odvjetnik, navodi se kako je među narodom uglavnom omražen i poznat po svojim „austrofilskim stavovima“.¹⁴⁷ Kraj 1932. godine gradska i kotarska organizacija dočekale su u zastoju uzrokovanom postojanjem dviju frakcija koje su zauzele čvrste pozicije i ne odstupaju. U završnom izvješću za 1932. godinu kotarski načelnik navodi kako u brodskom kotaru postoji 11 općinskih i 23 mjesne organizacije, ali da one uglavnom postoje na papiru, dok u stvarnosti upće ne funkcioniraju.¹⁴⁸

Početak 1933. godine obilježilo je dodatno produbljivanje sukoba između frakcija. Kovačević i dalje javno govori kako neće odustati dok ne makne cijelo gradsko zastupstvo. Predstojnik gradske policije, kojeg se bez pretjerivanja može opisati kao Duffekovog pobornika, sve ovo opisuje kao izrazito štetno za budućnost režimske stranke, ali i za samog Kovačevića, za kojeg kaže kako se okružio društvom koje ga samo dodatno kompromitira i u gradu i u kotaru. Uz već spomenute Krpana i Legrada pojavljuje se i Rudolf Fuchs, navodno propali trgovac, bivši član SDS-a, blagajnik u *Jadranskoj straži* koji je optužen za pronevjeru novca. I stari suradnici, Hrvojević i Barić, također su optuženi za pronevjere dok su bili na čelu, sada raspuštenog, Vatrogasnog društva. Ovi napadi i optužbe s Duffekove strane nisu mimoišle ni samog Kovačevića, za kojeg se govori kako je kao načelnik upropastio općinu Sibinj, dok je općinski blagajnik pronevjerio nekoliko desetaka tisuća dinara. Kovačević se razišao i s Milanom Perićem, urednikom njegovog lista *Jugoslavnska sloga*, te se pojavila priča kako je Perić „zagubio pristupnice“ članova Kovačevićeve frakcije, što je dočekano s podsmjehom. Sama *Jugoslavnska sloga* došla je u dodatne probleme te je njezino sjedište prebačeno u Krpanov odvjetnički ured. Važan Kovačevićev suradnik postaje Dragan Damić, upravitelj banovinske bolnice u Brodu na Savi, koji obavlja tekuće poslove oko stranke dok je Kovačević u bolnici.¹⁴⁹ Damić će također biti vrlo važna politička figura u kasnijem razvoju situacije na brodskom području.

Tijekom veljače Duffekova frakcija navodno već ima preko 1500 članova, što bi mogao biti dokaz stranačkog rada na koji predstojnik policije Jovan Mešterović stalno upućuje (otvaranje sjednica javnosti i rad na komunalnim

¹⁴⁷ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za prosinac, Pov. broj 17. 1933., 4. siječnja 1933. Krpan je Kovačevića navodno zadužio i time što je „regulirao“ njegove dugove prema Nikiću.

¹⁴⁸ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3170, SN SB KBU ODZ o stanju javne uprave za područje sreza slavonsko-brodskog u godini 1932., 107 Pov./1933., 1. veljače 1933.

¹⁴⁹ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB ODZ o političkoj situaciji za siječanj, Pov broj 117, 4. veljače 1933.

pitanjima).¹⁵⁰ Tu je brojku Kovačević u potpunosti dovodio u pitanje, predbacujući grupi oko Duffeka da oni ne mogu učlanjivati ljude u stranku budući da samo on, kao predsjednik kotarske organizacije stranke, ima ovlasti za potpisivanje stranačkih legitimacija. Od početka 1933. godine na naslovnici Kovačevićevih novina učestalo je upozorenje kako stranačke legitimacije izdane od strane Duffekovih ljudi nisu važeće i da će on čim ozdravi običi sela u kotaru i podijeliti jedine važeće legitimacije.¹⁵¹

Kovačević se nakon oporavka ponovno izrazitije aktivirao oko političkih pitanja, kako u gradu tako i u kotaru, a navodno je jednom prilikom izjavio kako se neće smiriti dok ne ukloni Duffeka i kako ga je samo to „od teške bolesti izvuklo“.¹⁵² Kovačević je 21. siječnja 1933. godine u *Hrvatskom domu* organizirao konferenciju predstavnika mjesnih i općinskih organizacija stranke na kojoj su se okupili predstavnici 19 organizacija, uključujući i gradsku organizaciju oko Horvata. Na spomenutoj je konferenciji donesena *Rezolucija* kojom se osuđuje rad Duffeka i Kajganovića i njihov pokušaj prelijevanja sukoba iz grada u kotar kroz pokušaj organiziranja frakcijskih organizacija po općinama. U rezoluciji, koja je poslana predsjedniku stranke Nikoli Uzunoviću, predsjedniku vlade Milanu Srškiću te tajniku stranke Albertu Krameru, moli se predsjedništvo i tajništvo stranke da se uključe u rješavanje situacije u Brodu i provedu ujedinjenje frakcija.¹⁵³ Istoga su dana Duffek i Kajganović, kao potpredsjednik i tajnik kotarske organizacije, u prostorijama vatrogasnog doma održali svoju sjednicu kotarskog odbora stranke, na kojoj je bio prisutan i stanoviti broj pripadnika njihove frakcije iz općina brodskog kotara.¹⁵⁴ Vjerojatno potaknut time, Kovačević je za 18. veljače 1933. godine sazvao i kotarsku skupštinu JRSD-a, s ciljem da se izabere novo vodstvo. Prema izvješću policije, na skupštini se okupilo oko 200 ljudi, svi općinski načelnici, većina općinskih odbornika te predstavnici mjesnih organizacija koje su ustrojene. Na skupu su između ostalih govorili: Milan Horvat, načelnik općine Oriovac Josip Pandurić, načelnik općine Lužani Karlo Kokotović, Josip Krpan i Karlo Legrad, a svima je zajednički bio napad na Duffeka i Kajganovića. Zadnji je govorio sam Kovačević te je istaknuo kako mu je žao „da nitko iz grada

¹⁵⁰ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov br. 236. 1933., 2. ožujka 1933.

¹⁵¹ „Svim predstavnicima JRSD. u brodskom srezu na znanje i ravnanje“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 2 (39), 14. siječnja 1933.

¹⁵² HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov br. 236. 1933., 2. ožujka 1933. Mešterović u svom stilu navodi kako „građanstvo pristupa Duffeku kako bi mu pomoglo da se odupre korupcionašima i pokvarenjacima koji preko Kovačevića žele vratiti općinu u svoje ruke“.

¹⁵³ „Konferencija predstavnika JRSD u Slav. Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 4 (41), 28. siječnja 1933.

¹⁵⁴ „Sjednica sreskog odbora JRSD“, *Brodске novine*, god. II, br. 4, 28. siječnja 1933.

Broda nije voljan pomoći njihovoj borbi za pravdu i pravicu¹⁵⁵. Nakon govora uslijedilo je biranje vodstva kotarske organizacije koje je unaprijed bilo dogovoreno, tako da je izvršeno aklamacijom. Za predsjednika je potvrđen Kovačević, potpredsjednici su postali Milan Horvat, Josip Pavić i Ivan Lolić, tajnik Josip Krpan, dok je za blagajnika izabran Rudolf Fuchs. U kotarski odbor stranke, koji je činilo 15 odbornika, većinom su izabrani svi općinski načelnici te predsjednici mjesnih i općinskih organizacija stranke. Uz to, izabrani su i delegati za bansku i zemaljsku konferenciju stranke. Na kraju skupštine pročitana je rezolucija „u ime 4500 članova“ koji su izjavili da čvrsto stoje uz „politiku narodnog jedinstva“ i protiv su „svih punktacija, poslanica i separatističkih težnji“, referirajući se na *Zagrebačke punktacije*, koje su se nešto ranije pojavile u javnosti.¹⁵⁶

Kotarski načelnik pak u svom izvještaju navodi kako je Duffek 19. veljače 1933. pokušao organizirati agitacijski sastanak u Sibirju i osnovati svoju organizaciju stranke, no dočekan je pogrdama i „gađanjem jajima“.¹⁵⁷ Nekoliko dana poslije pokušao je isto u Oriovcu, no došlo je do konflikta i gotovo do fizičkog okršaja među članovima frakcija, o čemu piše u *Jugoslavenska sloga*. Kotarski je načelnik dozvolio Duffeku i Kajganoviću održavanje skupa u Oriovcu, na kojemu je i osobno bio prisutan. Na skupu se pojavio i Kovačević s većom grupom svojih pristaša te je došlo do verbalnog sukoba između dviju strana. Kajganović je zatražio da se smijeni općinski načelnik i blizak Kovačevićev suradnik Josip Pandurić zbog svoje nesklonosti „općinarima pravoslavicima“, što Kovačević smatra „osobnom ucjenom“. Na Kajganovićevu opasku da je Kovačević smijenio Čaldarevića zbog osobnih razloga, došlo je do napetosti i gotovo do fizičkog obračuna. Kovačević je svojim pristašama rekao da „gospoda dolaze među vas da siju mržnju i razdor“ te se s njima treba obračunati „onako po seljački“, na što je reagirao kotarski načelnik i prekinuo skup te zatražio da se okupljeni razidu.¹⁵⁸ Ovi događaji koje u svojim izvješćima navodi kotarski načelnik prvi su otvoreni pokušaj frakcije oko Duffeka da svoj utjecaj prelije iz grada u kotar i pokuša osnovati svoje organizacije izvan grada. Pokušaj da to ostvare u Sibirju vjerojatno je dodatno uvrijedio Kovačevića, koji je bio i načelnik te općine. U izvješću kotarski načelnik navodi da su događaji u Sibirju i Oriovcu tek početak, kako je Duffek već zatražio dozvole za sastanke u još nekim općinama te postoji opasnost da Duffek po-

¹⁵⁵ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov br. 236. 1933., 2. ožujka 1933.

¹⁵⁶ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 1970, Dopis SN SB KBU, 239 Pov./1933., 18. veljače 1933.

¹⁵⁷ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3104, Tromjesečno izvješće SN SB KBU ODZ za siječanj, veljaču i ožujak 1933., Pov.442/1933, 2. travnja 1933.

¹⁵⁸ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 1970, Dopis SN SB KBU 275 Pov./1933, 23. veljače 1933.; „Poruka iz Oriovca“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 9 (46), 4. ožujka 1933.

kuša organizirati vlastiti kotarski odbor stranke, što bi predstavljalo potpuni raskol. Ipak predlaže da se dozvole osnivanja Duffekovih organizacija po općinama jer će se tako povećati baza članstva.¹⁵⁹ Vjerojatno potaknut ovim događajima, Kovačević piše pismo glavnom tajništvu stranke u Beograd u kojem izražava žaljenje što nitko iz vrha stranke nije prisustvovao skupštini kotarske organizacije, gdje bi se uvjerio u snagu kotarske organizacije, ali i u „štetno i razorno“ djelovanje Duffeka i Kajganovića. Kovačević je spomenutu dvojicu optužio i za pokušaj sazivanja kotarske konferencije mimo njega, koji je senator i predsjednik organizacije. Također upozorava da će, jer ga nitko iz vlasti nije uzeo u zaštitu, biti prisiljen boriti se protiv „demagoške rabote“ čak i fizički. Kao posebno sporno u svemu Kovačević navodi da pojedinci oko Duffeka otvoreno govore da „imadu ovlaštenje od neke gg. Ministara“ da ga „ometaju i ruše“ u njegovim aktivnostima.¹⁶⁰ Iako eksplicitno ne navodi imena, može se pretpostaviti kako Kovačević cilja na ministra Demetrovića, jer Duffek najčešće s vrhom stranke komunicira preko njega.

Svojevrsni neuspjeh u Sibirju i Oriovcu nije previše omeo Duffeka, koji je 19. veljače 1933. godine organizirao javnu skupštinu gradske organizacije na kojoj je, prema procjeni policije, bilo oko 800 ljudi.¹⁶¹ Duffekova frakcija je tijekom veljače i ožujka uspjela osnovati još neke organizacije po selima u kotaru. Iako su *Brodске novine* to predstavljale kao veliki uspjeh, osim u općinama Bebrina i Trnjani, navedene su organizacije uglavnom bile u manjim selima.¹⁶² Frakcija oko Duffeka nije priznala Kovačevićevu skupštinu kotarske organizacije održanu u veljači, na kojoj je izabrano novo vodstvo, već su, potpisujući se i dalje kao potpredsjednik i tajnik kotarskog odbora, u vatrogasnom domu 16. ožujka održali vlastitu sjednicu kotarskog odbora na kojoj je bio prisutan i manji broj članova iz kotara.¹⁶³

U ožujku je pokušao još jedan krug dogovora i mirenja između frakcija te su Duffek i Horvat otputovali u Beograd kod ministra Demetrovića, gdje je i postignut dogovor između Kovačevića i Demetrovića kako će mirenje provesti Milan Mičić. Tijekom pregovora dolazi do novih sukoba jer se uviđa kako

¹⁵⁹ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 1970, Dopis SN SB KBU, Pov. Broj 254/1933, 21. veljače 1933.

¹⁶⁰ HR, HDA, f. 1353, GSD, inv. br. 1970, Dopis SN SB KBU, Pov. Broj 254/1933, 20. veljače 1933.

¹⁶¹ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za veljaču, Pov. br. 236. 1933., 2. ožujka 1933.

¹⁶² „Uspjesi JRSD u brodskom srezu“, *Brodске novine*, god. II, br. 6, 2. veljače 1933; „Velika javna skupština JRSD u Bebrini“, *Brodске novine*, god. II, br. 10, 11. ožujka 1933.

¹⁶³ „G. Toma Kovačević, neumorni rušilac stranačkih statuta“, *Brodске novine*, god. II, br. 6, 11. veljače 1933; „Sjednica sreskog odbora JRSD“, *Brodске novine*, god. II, br. 11, 18. ožujka 1933.

Duffekova frakcija ima oko 1600 članova, dok Horvatovi imaju tek 174, od kojih neki nisu u biračkim popisima, zbog čega Duffek odbija pregovore pod Horvatovim uvjetima jer ima značajno brojniju grupaciju oko sebe. U istom izvješću predstojnik policije navodi mogućnost da se Horvatova grupa udaljava od Tome Kovačevića jer je očito da on ne može ukloniti gradsku upravu, te to pokušavaju učiniti direktno preko Karla Kovačevića, koji je nešto ranije sličnu stvar učinio u Novoj Gradiški.¹⁶⁴

Tijekom travnja vođeni su intenzivni pregovori između frakcija koje je koordinirao Milan Mičić, no stalno su se javljala nova razmimoilaženja. Iznenada se učinilo kako je situacija riješena na jedan neočekivan način. Naime, 23. travnja 1933. godine u Brod su doputovali Miloš Dragović, Josip Stazić i Milan Metikoš, narodni poslanici koji su odsjeli kod Josipa Krpana, a potom otišli u Sibinj Kovačeviću. S njim su dogovorili osnivanje ogranaka nove Jugoslavenske narodne stranke,¹⁶⁵ a kao osnivač za brodski se kotar potpisao Krpan. Nakon njega potpise su za novu stranku dali i Hrvojević za grad, te načelnici općina Jarić, Pitlović i Brkić s još nekim seljacima. Ovakav rasplet Duffekova je frakcija navodno pozdravila, budući da se sad „službena JNS riješila remetilačkih faktora“.¹⁶⁶ No, ta situacija nije sasvim jasna. Iako i kotarski načelnik u jednom svom izvještaju navodi kako se „pet općinskih načelnika potpisalo kao osnivači Jugoslavenske narodne stranke“, značajnije promjene u tom pravcu nisu vidljive.¹⁶⁷ Nakon ovih izvještaja nova stranka spominje se tek usputno i to uglavnom u kontekstu neaktivnosti. Sam Kovačević je i dalje ostajao na liniji Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije i ranije zacrtanom planu uklanjanja Duffeka s mjesta gradonačelnika. Tijekom svibnja predstojništvo policije navodi kako je sada zauzeo „potpuno nepomirljiv stav“ prema gradskoj organizaciji oko Duffeka, dok je kao novog kandidata za Duffekova nasljednika počeo isticati Đuru Šarića, umirovljenog učitelja i bivšeg gradskog zastupnika.¹⁶⁸

¹⁶⁴ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103-735, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za ožujak, Pov. broj 365. 1933, 5. travnja 1933.

¹⁶⁵ Stranka je nastala iz *Jugoslavenskog narodnog kluba*, parlamentarnog kluba okupljenog oko Svetislava Hođere, a navodno je značajnu ulogu imao i Petar Živković. U svibnju 1933. godine kreću s organiziranjem stranke, a dozvolu za rad dobivaju u siječnju 1934. godine. Više u: Aleksandar Rastović, „Program Jugoslavenske narodne stranke“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 74 (2006), 125-132.

¹⁶⁶ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103-899, PGP SB KBU ODZ o političkoj situaciji za travanj, Pov. broj 490-1933, 5. svibnja 1933.

¹⁶⁷ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 193, inv. br. 3198/33, Tromjesečno izvješće SN SB KBU UO o radu opće uprave za travanj, svibanj i lipanj, 810 Pov./1933, 1. srpnja 1933.

¹⁶⁸ HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103-1086, PGP SB KBU ODZ o političkim prilikama za svibanj, Pov. br. 607. 1933, 4. lipnja 1933.

Početkom travnja 1933. godine Kraljevska banska uprava Savske banovine poslala je dopis svim kotarskim načelstvima i predstojništvima policije kojim od njih traži da što hitnije i pažljivije prikupe podatke o organizacijama JRSD-a radi sređivanja podataka o samoj stranci.¹⁶⁹ Slijedom toga, predstojništvo gradske policije poslalo je podatke o organizaciji JRSD-a na području grada Broda, dok je kotarsko načelstvo poslalo detaljan popis članova podijeljenih po općinama, ali i po frakcijskoj pripadnosti. Ti dokumenti mogu poslužiti za detaljniju analizu stanja članstva u vrijeme najvećeg sukoba među frakcijama. Prema izvještaju gradske policije u gradu Brodu, zaključno s 15. travnjem 1933. ukupno je 1747 članova JRSD-a. Od tog broja 1568 pripada frakciji okupljenoj oko Duffeka, dok frakcija oko Horvata ima tek 179 članova.¹⁷⁰ Kada znamo da je ukupan broj birača na području grada 3668, dolazimo do podatka kako je gotovo polovica birača, točnije 47,63 %, bila uključena u rad režimske stranke, što se može činiti kao nerealno velik broj. Razlog bi možda mogao biti u općenito većoj podršci građanskih slojeva režimskoj politici, ali i osobnom animozitetu prema Horvatu i ljudima oko njega. Situacija na selu bila je donekle drugačija. Na području brodskog kotara bila su upisana ukupno 3604 člana JRSD-a, što je svakako značajan broj. Međutim, kada uzmemo da je ukupan broj birača na području kotara 14.566, članova stranke je 24,74 %, dakle manje od četvrtine birača. Kovačevićeva je frakcija imala organizacije u svim općinama u kotaru, s ukupno 2597 članova, dok je Duffekova imala organizacije u samo sedam općina, s ukupno 1007 članova.¹⁷¹ Iz navedenih je podataka vidljiva osjetno veća potpora režimu među građanstvom, dok je selo u najvećoj mjeri ostalo lojalno bivšem HSS-u.

Mičić je tijekom lipnja 1933. godine, kao opunomoćenik ministra Demetrovića, obnovio pregovore među frakcijama po pitanju likvidacije podvojenosti. Ipak, i kod ovih je pregovora došlo na vidjelo kako Duffekovi imaju oko 1800 članova, dok Horvat nema niti 500, zajedno s izbrisanimi iz popisa, umrlima i odseljenima, što je ponovno rezultiralo Horvatovim prekidom pregovora. O svojim je nastojanjima Mičić izvijestio banovinski odbor JRSD-a, koji je poslao dvojicu narodnih poslanika i tajnika u Brod kako bi ispitali stanje i tijekom srpnja ujedinili frakcije. Gradski je odbor tijekom lipnja ili srpnja trebao održati svoju godišnju skupštinu, no iako ju je odbor zakazao, i to za 30. lipnja 1933. godine, Kovačević je uspio od glavnog tajništva JRSD-a

¹⁶⁹ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 29, Dopis KBU ODZ svim SN i PGP o prikupljanju podataka o organizacijama JRSD, Pov. broj - službeno, 8. travnja 1933.

¹⁷⁰ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 29, Dopis PGP SB KBU ODZ o stanju JRSD u Brodu, Str. Pov. br. službeno, 18. travnja 1933.

¹⁷¹ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 29, Dopis SN SB KBU ODZ o stanju JRSD u brodskom kotaru, Pov.broj Službeno/1933., 11. travnja 1933.

u Beogradu ishoditi odgodu.¹⁷² Može se pretpostaviti kako je i sam Kovačević svjestan da je Duffekova grupacija ipak znatno brojnija, te je vjerojatno kroz dodatne pregovore pokušao isposlovati kompromisno imenovanje novog odbora, čime bi se izbjegli stranački izbori i odvojene lista za gradski odbor.

Predstojnik policije navodi kako se grupi oko Horvata priključio i Vatroslav Brlić, bivši istaknuti *pribičevičevac*, koji se „nije solidarisao sa režimom 6. januara“. Njega se apostrofira kao primjer ljudi koji se iz čistog interesa okupljaju oko Horvata, jer mu navodno Duffek nije htio dati činovnički posao u gradskom poglavarstvu, a navodno i sam Horvat pokušava sina progurati na mjesto gradskog blagajnika.¹⁷³ Horvatovoj frakciji svakako nije išlo na ruku i to što se protiv Hrvojevića i bivšeg vodstva vatrogasnog društva još od početka godine vodi postupak zbog sumnje u malverzacije s imovinom društva.¹⁷⁴ Ni grupacija oko Duffeka nije imuna na malverzacije. Tako *Jugoslavenska sloga*, između ostalog, u nekoliko članaka piše o nepravilnostima u Vinogradarskoj zadruzi, na čijem je čelu najbliži Duffekov suradnik Aleksandar Kajganović.¹⁷⁵ Također, na godišnjicu Duffekova mandata donose detaljan popis spornih odluka gradske uprave, od opraštanja dugova pojedinim članovima gradskog vijeća i zapošljavanja nekvalificiranih činovnika do malverzacija oko kupnje pojedinih zgrada za potrebe gradskih ustanova.¹⁷⁶ Izvješća kotarskog načelnika i predstojnika policije vjerojatno su u znatnoj mjeri pristrana. Za predstojnika policije Mešterovića bez ustručavanja se može reći kako je otvoreni pobornik grupacije Duffek-Kajganović, što je vidljivo i po tome što u svojim izvješćima ne spominje malverzacije o kojima piše *Jugoslavenska sloga*, dok s druge strane često prenosi obične tračeve o Kovačeviću.

Sredinom srpnja 1933. godine održan je sastanak predstavnika obiju frakcija, kojim je predsjedao Kovačević. Na sastanku je dogovoreno formiranje odbora od šest članova, po tri iz svake frakcije, sa zadatkom sastavljanja zajedničkog popisa članova, kao preduvjeta za sazivanje skupštine i izbor zajedničkog gradskog odbora stranke. Kao dodatna zadaća predviđeno je koordiniranje zajedničkih sastanaka po gradu te postizanja kompromisa i konačnog

¹⁷² HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkim prilikama za lipanj, Pov br. 705. 1933., 4. srpnja 1933.

¹⁷³ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 104, inv. br. 305, PGP SB KBU ODZ o političkim prilikama za srpanj, Pov. br. 821. 1933., 4. kolovoza 1933.

¹⁷⁴ HR, HDA, f. 144, SB UO, kut. 193, inv. br. 24/II UO 33, Dopis Gradskog poglavarstva Slavonski Brod KBU UO, 1 pov.-1933., 9. siječnja 1933.

¹⁷⁵ „Skupština vinogradara i fijasko gradskog načelnika“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 31 (66), 5. kolovoza 1933.

¹⁷⁶ „Jubileum gospodina načelnika“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 31 (66), 5. kolovoza 1933.

izlaska s jedinstvenom listom za gradski odbor.¹⁷⁷ Kao odgovor na pisanje *Brodskih novina*, Kovačević je potpisao uvodnik u *Jugoslavenskoj slozi* u kojemu je ponovio kako on ne vodi „ličnu politiku“, već ga samo zanima politika „državnog i narodnog jedinstva“, za koju se opredijelio odmah poslije 6. siječnja 1929. godine. Pokušava sebe prikazati kao neutralnu figuru koja nema „svoju grupu“ u gradskoj politici, već samo želi konačno stvaranje jedinstvene gradske organizacije.¹⁷⁸ U istom je broju *Jugoslavenske sloge* objavljen i prijepis zapisnika sastanka predstavnika frakcija, iz kojeg se mogu vidjeti pozicije pojedinih aktera po pitanju stvaranje jedinstvene organizacije. Tako Horvat predlaže da se ujedinjenje provede stvaranjem zajedničke liste s jednakim brojem odbornika iz svake frakcije, dok Duffek traži izbore s dvjema listama i podjelu mandata proporcionalno osvojenim glasovima. Na kraju je prihvaćen Kovačevićev kompromisni prijedlog o osnutku spomenutog odbora, uz njegov apel da se pokuša postići dogovor o izlasku jedinstvene liste.¹⁷⁹ Glavni je odbor JNS na sjednici održanoj 26. srpnja 1933. godine raspravljao o problemu stranačke organizacije u Brodu te je naložio organiziranje skupštine svih upisanih članova, koji će „tajnim glasanjem po načelu proporcije“ izabrati jedinstveno vodstvo.¹⁸⁰

Glavna skupština gradske organizacije JNS zakazana je za 3. rujna 1933. godine, tako da su pripreme za nju uglavnom obilježile politički život tijekom srpnja i kolovoza i u drugi plan bacile pripreme za općinske izbore koji su najavljeni za listopad 1933. godine. Duffekova frakcija navodno ima prijavljenih 1900 članova, dok Horvat tvrdi kako on ima 1400, što je svakako malo vjerojatno kad se uzme da Brod ukupno ima 3668 birača. Kroz to preuveličavanje Horvat svakako želi prisiliti Duffeka na kompromisni dogovor i izlazak s jednom listom na kojoj bi bilo što više njegovih pristaša, što Duffek odbija te nastavlja sa svakodnevnim zborovima po gradu. Kao izaslanici vrha stranke koji će voditi godišnju skupštinu gradske organizacije najavljeni su senator Jovo Banjanin i narodni poslanici Vasilije Trbić i Ljudevit Auer.¹⁸¹ Na Kovačevićevo je inzistiranje određeno tajno glasanje na dvama biračkim mjestima, a glasati se moglo između 9 i 18 sati. Glasanju su pristupila 2122 člana stranke, iz čega je vidljivo kako je više od 57, % građana s pravom glasa bilo uključeno u režimsku stranku. Budući da je pitanje predsjednika stranke

¹⁷⁷ „Za jedinstvenu organizaciju J.R.S.D. u Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 28 (63), 15. srpnja 1933.

¹⁷⁸ „Za iskrenu suradnju“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 29 (64), 22. srpnja 1933.

¹⁷⁹ „Rad na sporazumu“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 29 (64), 22. srpnja 1933.

¹⁸⁰ „Stanovište glav. odbora glede podvojenosti naših organizacija u Brodu“, *Jugoslavenska sloga*, god. II, br. 31 (66), 5. kolovoza 1933.

¹⁸¹ HR, HDA, f. 145, SB ODZ, kut. 104, inv. br. 305, PGP SB KBU ODZ o političkim prilikama za kolovoz, Pov br. 932. 1933., 4. rujna 1933.

bilo usko vezano i za funkciju gradonačelnika, ne čudi opaska predstojnika policije kako je građanstvo ove izbore percipiralo kao svojevrsne „gradske izbore“. Duffekova je frakcija dobila 1741 glas, a Horvatova tek 381 glas. Objavu rezultata pred vatrogasnim je domom čekalo okupljeno građanstvo, prema procjeni policije oko 2000 ljudi. Nakon što je Banjanin pročitao konačne rezultate nastale su burne ovacije, manifestiralo se kralju, državi, Duffeku, a organizirana je i povorka kroz grad. Predstojnik policije rezultate je opisao kao „plebiscit građana Broda za politiku JNS-a, jedinstvo i državu“.¹⁸² Za gradski odbor Jugoslavenske nacionalne stranke izabrano je trideset kandidata s Duffekove i sedam kandidata s Horvatove liste. Konstituirajuća sjednica novog gradskog odbora stranke održana je već 5. rujna te su izabrana tri potpredsjednika: Milan Mičić, Ante Berković i Emanuel Kovačić i dva tajnika stranke, Aleksandar Kajganović i Josip Dapčević, svi iz bivše Duffekove frakcije.¹⁸³

Ovaj je rezultat pokazao kako su izvještaji policije uglavnom točno opisivali slabu podršku Horvatovoj frakciji, no ipak su i precjenjivali broj članova oko Duffeka jer, ako je vjerovati ranijim izvještajima, za njega nisu glasovali niti svi članovi njegove frakcije. Iako su ovom skupštinom službeno, nakon godinu i pol dana, frakcije likvidirane i ujedinjene u jednu stranku, teško je očekivati da su razlike izbrisane, a sukobi i uvrede zaboravljeni. Da je tomu tako, vidljivo je i pri općinskim izborima koji su održani tek mjesec dana nakon skupštine, na kojima su u velikom broju općina bivše frakcije izašle s odvojenim listama.

Zaključak

Proglašenjem šestosiječanjske diktature zabranjene su sve političke stranke, što je u prvi plan izbacilo političare spremne na suradnju s novim režimom. Diktatura formalno završava *Oktroiranim ustavom* i raspisivanjem skupštinskih izbora, nakon kojih se kreće u formiranje režimske stranke – Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije.

Formiranje stranke na području grada i kotara Brod na Savi uvelike je obilježeno odbijanjem novoizabranog broskog narodnog zastupnika Nikole Nikića da se aktivnije angažira oko nove stranke. Uslijed takve situacija najvažniji režimski čovjek na području grada i kotara postaje bivši Nikićev bliski

¹⁸² HR, HDA, f. 1363, PS, inv. br. 3103, PGP SB KBU ODZ o političkim prilikama za rujna, Pov. br. 1005. 1933., 3. rujna 1933. (naveden je krivi mjesec, izvještaj je sigurno pisan početkom listopada); „Izborna pobjeda Dr. H. Duffeka“, *Brodске novine*, god. II, br. 36, 9. rujna 1933. Zanimljivo da *Brodске novine* spominju manju brojku okupljenih građana, oko 1.500.

¹⁸³ „Konstituiranje jedinstvenog odbora mjesne organizacije Jugosl. nacionalne stranke“, *Brodске novine*, god. II, br. 36, 9. rujna 1933.

suradnik, kraljevski senator i načelnik općine Sibinj, Tomo Kovačević. Oko njega se okuplja najveći dio bivših *nikićevaca* koji su se uključili u proces formiranja stranke, ali i većina ostalih lokalnih političara zainteresiranih za formiranje nove stranke. Na području grada situacija je znatno drukčija, budući da se ni gradonačelnik Djanešić ne aktivira oko formiranja stranke. Grupa gradskih vijećnika i bivših političara samoinicijativno kreće u osnivanje gradske organizacije stranke na čelu s Milanom Horvatom, no ne nailaze na veliki odaziv građanstva. Na Kovačevićevu je inicijativu sazvan novi sastanak zainteresiranih građana te je osnovana još jedna organizacija stranke na čelu s Henrikom Duffekom. Budući da su nakon proglašenja diktature u gradsku upravu postavljeni ljudi bliski Nikiću, vodstvo nove stranke smatralo je kako postoji potreba za promjenom gradonačelnika i gradske uprave. To je i provedeno sredinom 1932. godine, kada novim gradonačelnikom postaje Henrik Duffek, predsjednik frakcije koja je u tome trenutku imala Kovačevićevu potporu. Ubrzo nakon toga Kovačević pokušava ujediniti frakcije time što će grupi oko Horvata omogućiti participaciju u gradskoj vlasti, uz uvjet priključenja Duffekovoj organizaciji. Svjestan svoje brojčane nadmoći, Duffek odbija takvu mogućnost te se počinje distancirati od Kovačevića. Nakon toga vidljiv je konačan razlaz između Duffeka i Kovačevića, što se počinje preljevati i u kotar jer Duffek u nekim općinama počinje osnivati stranačke ogranke svoje frakcije. Posredstvom vrha stranke nekoliko je puta pokušano ujedinjenje frakcija, koje je formalno provedeno tek svojevršnim unutarstranačkim izborima u rujnu 1933. godine.

Bivši disidenti oko Nikića u velikoj su mjeri pristupili novoj stranci te su, uz manji dio bivših nižerangiranih HSS-ovaca, zauzeli istaknuta mjesta u općinskim organizacijama i kotarskoj organizaciji na čelu s Kovačevićem. Problem frakcija nastaje u gradu, dok na razini kotara Kovačevićovo vodstvo nije dovođeno u pitanje. Prilika za organiziranje nove režimske stranke privukla je građane iz svih bivših stranaka, ali i mnoge oportuniste, što je od samog početka utjecalo na izrazitu heterogenost članstva i stvaranje dviju frakcija. Budući da su na istaknutim funkcijama u objema gradskim frakcijama članovi svih bivših građanskih stranaka – može se zaključiti kako glavni razlog sukoba nije politički ili ideološki, već velikim dijelom proizlazi iz osobnih interesa i želje za vlašću. Iako se Kovačević od početka predstavljao kao neutralna strana čiji je cilj samo organiziranje jedinstvene organizacije, svojim je utjecajem u velikoj mjeri pokušavao voditi gradsku politiku. Na njegovu je inicijativu osnovan ogranak stranke na čelu s Duffekom, koji je nakon toga postavljen i za gradonačelnika.

Sukob Duffeka i Kovačevića, odnosno gradske i kotarske organizacije, u najvećoj je mjeri određen osobnim sukobom i željom za vlašću. Korijeni sukoba samo su manjim dijelom posljedica političkog razilaženja, kao i antagonizma selo-grad. Tomo Kovačević često je u svojim nastupima naglašavao

svoju okrenutost selu, seljačkoj ideologiji i seljačkim problemima te je od samog početka bio blizak suradnik Karla Kovačevića, nominalnog vođe režimskog seljačkog pokreta. Duffek je pak najčešće s vrhom stranke kontaktirao preko Jurja Demetrovića te je konstantno naglašavao da se Kovačević kao predsjednik kotarske organizacije stranke treba baviti selom, a gradskim političarima prepustiti organizaciju stranke i gradske uprave.

Iako je unutarstranačkim izborima u rujnu 1933. godine formalno stvorena jedinstvena organizacija Jugoslavenske nacionalne stranke, sukob između ranijih frakcija nije nestao, što potvrđuje i postojanje različitih listi na općinskim izborima u listopadu 1933. godine.

Bibliografija

Arhivi

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 144, Savska banovina - Upravno odjeljenje (HR, HDA, f. 144, SB UO)

HR, HDA, f. 145, Savska banovina - Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (HR, HDA, f. 145, SB UO ODZ)

HR, HDA, f. 180, Okružni inspektorat Osijek (HR, HDA, f. 180, OIO)

HR, HDA, f. 1353, Građanske stranke i društva (HR, HDA, f. 1353, GSD)

HR, HDA, f. 1363, Politička situacija (HR, HDA, f. 1363, PS)

HR, HDA, f. 1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (HR, HDA, f. 1364, Izbori)

Hrvatska, Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod, fond 6, Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod (HR, DASB, f. 6, GPSB)

Tisak

Brodsko tribuna, Slavonski Brod

Brodsko novine, Slavonski Brod

Jugoslavenska sloga, Slavonski Brod

Jutarnji list, Zagreb

Narodni glasnik, Slavonski Brod

Politika, Beograd

Posavska štampa, Slavonski Brod

Objavljeni izvori i literatura

Antić, Ljubomir. „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 15 (1982), br.,1, 163-222.

- Antić, Ljubomir. „Prve reakcije u Hrvatskoj na zavođenje diktature kralja Aleksandra“, u: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva – zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja u Zagrebu*, uredili Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević, Zagreb, 2009, 135-144.
- Artuković, Mato. „Parlamentarni izbori u Brodu 1848.-1990.“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Broda*, ur. Zlata Živaković Kerže, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Muzej Brodskog Posavlja, 2000, 309-341.
- Axboe Nielsen, Christian. *Making Yugoslavs – Identity in King Aleksandar’s Yugoslavia*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2014.
- Balkovec, Bojan. „Izorno zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.-1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016), br. 1, 197-216.
- Blagojević, Anita i Radonić, Branka. „O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, *Pravni vjesnik* 28 (2012), br. 1, 123-143.
- Blažanović, Stjepan. „Stoljeće brodskog novinstva“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Broda*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Muzej Brodskog Posavlja, 2000, 457-476.
- Boban, Ljubo. „Iz historije odnosa između VI. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi do oktroiranog Ustava od 3. IX 1931.)“, *Historijski zbornik* 18 (1965), 47-88.
- Bodrožić, Milica. „Obrazovanje Jugoslovenske radikalno-seljačke demokratije (decembar 1931. – jul 1933. godine)“, *Istorijski glasnik* 2-3 (1964), 39-95.
- Cipek, Tihomir. *Nacija, diktature, Europa*, Zagreb: Politička kultura, 2015.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata II*, Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo, 1932.
- Deklaracija i govori senatora i narodnih poslanika članova Narodnog kluba*, Zagreb, 1933.
- Dizdar, Zdravko. „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području slavonskobrodskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002), 75-116.
- Dobrivojević, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935.*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Govori i interpelacije Nikole Nikića, Ivana Lončarevića, Lovre Kneževića, Franje Grubera i Stjepana Valjavca: po stenografskim bilješkama*, Zagreb, 1933.
- Grgić, Stipica. „Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature“, *Časopis za suvremenu povijest* 45 (2013), br. 3, 89-117.
- Grgić, Stipica. *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.) – između državnog centralizma i supsidijarnosti*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2014.

- Jović, Dragiša i Konjević, Mile, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu između dva svjetska rata*, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, 1974.
- Jović, Dragiša. „Pobuna seljaka u okolici Slavonskog Broda februara 1935. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 9 (1972), 157-208.
- Jović, Dragiša. „Politički odnosi u Slavonskom Brodu srpanj 1925 – 1927.“ *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 254-279.
- Konjević, Mile. „O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929-1941.“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 13 (1976), 167-208.
- Leček, Suzana. „Izbor ili imenovanje – problem gradske (samo)uprave u Slavonskom Brodu 1918.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest* 45 (2013), br. 3, 9-33.
- Milec, Ivan. *Političke prilike u gradu i kotaru Slavonski Brod 1929-1939.*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2016.
- Rastović, Aleksandar. „Program Jugoslavenske narodne stranke“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 74 (2006), 125-132.
- Regan, Krešimir. „Djelovanje Jugoslavenske nacionalne stranke u Banovini Hrvatskoj 1939-1941.“, *Kolo* 4 (2007).
- Statistika izbora narodnih poslanika za Prvu Jugoslavensku Narodnu Skupštinu 8. X. 1931.*, Beograd, 1935.
- Stojkov, Todor. „Građanska opozicija i skupštinski izbori od 8. novembra 1931. godine“, *Istorija XX veka. Zbornik radova* 4 (1962), 251-307.
- Stojkov, Todor. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd: Prosveta, 1969.
- Tuđman, Franjo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, sv. II, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

Summary

THE ORGANIZATION AND THE ACTIVITIES OF THE YUGOSLAV RADICAL PEASANT DEMOCRACY IN THE CITY AND IN THE DISTRICT OF BROD NA SAVI UP TO THE TIME OF THE MUNICIPAL ELECTIONS IN 1933

In this paper an attempt is made to reconstruct the process of the establishment of the Yugoslav Radical Peasants' Democracy/Yugoslav National Party controlled by the regime in the district of Brod according to archival records and local newspapers. After the establishment of the dictatorship, all political parties were prohibited and local politicians willing to cooperate with the regime came to the fore. The dictatorship was formally terminated with the *Octroyed Constitution* and after the calling of parliamentary elections; subsequently the regime party was established. The supporters of the new party in the Brod area were extremely heterogeneous; from the very beginning this led to the establishment of two fractions, mutually exclusive and struggling for supremacy. What made the situation even more complicated was that Nikola Nikić, representative of the Brod people, had refused to join the party and that he, so to say, had switched to opposition to the regime. Under these circumstances Nikić's former close confidant Tomo Kovačević, royal senator and head of Sibirj, became the most significant supporter of the regime. After the establishment of the dictatorship, almost all significant political positions in the city and the district were held by people who were close confidants of Nikić; hence a special personnel cleanup was considered necessary by the leadership of the new party. The most significant change was the establishment of a new city administration led by Henrik Duffek, the president of one of the party fractions. This initiative caused new problems because members of the other fraction were completely neglected and now, with the support of Kovačević, tried to place some of their own members in the new city administration. The leadership of the party repeatedly tried to unify the fraction; formally this was accomplished after the elections in September 1933. After that, although a unified organization of the regime party was established, differences still remained; this became evident at the municipal elections as most of the municipalities fraction lists were put up.

Keywords: 6 January Dictatorship, Brod na Savi, Yugoslav Radical Peasant Democracy, Yugoslav National Party, Tomo Kovačević, Henrik Duffek, Nikola Nikić

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

Ivan Milec, mag. hist., Slavonski Brod
e-mail: ivan.milec1203@gmail.com